

उत्तम श्रोता

अमरगिरीचा राजा केशववर्मा हा संगीतचा बर्मेज चाहता होता. शरद्वर्षी नवरात्रीच्या उत्सव प्रसंगी तो मोठमोठ्या गवैयांना बोलावून त्यांच्या बैठकी उंचीत असे. त्या बैठकीत जो सर्वोत्तम गवैया ठरे त्याचा मोठा सत्कार करून त्याला मोठे पारितोषिक हो राजा देत असे. हे कित्येक वर्षीपासून चालू होते.

एका वर्षी नारायणभारती नावाचे एक गायक परबेकातून नवरात्री उत्सवात भाग घ्यायला आले, राजा केशववर्मा याला त्या वर्षी आलेल्या सर्व विद्वान संगीताचार्यांमध्ये नारायणभारतीचेच गायन जास्त आवडले. त्याने त्यांना अनमोल पारितोषिक देऊन म्हटले—“तुम्ही फार चांगले गाईलात, तुमचे गायन ऐकत असतां मी तर वेतुसाच विसरून गेलो होतो. मी तसे म्हटले तर तुम्हांला खरे वाटणार नाही!”

नारायण भारती राजाचे आभार मानून म्हणाला—“महाराज, या राजसभेत इतके लोक आहेत, परंतु गाणे म्हणत असतां सर्व वेळ एक शंका माझ्या मनात बारबार येत होती.”

“कोणती शंका ती?” राजाने विचारले. “सारे गाण जाणू असतां आपण देहभान विसरलो, म्हणाला. परंतु ओल्यापैकी आपणशिवाम एकालाही बाज गाण जावजळ बसे बावजळ नाही बला. मी गात आहे ही गोष्ट तर काही लोकांच्या ध्यानीमनीही नव्हती व ते आपसात कुजबुज करीत होते, हे मला दिसले.” नारायण भारती म्हणाले.

राजाला चांगिल माहीत होतं की त्याच्या प्रजेत व दरबारात त्याच्या शिवाय कोणाला ही गाण्याची एवढी आवड नाही, हे चांगलं माहीत होतं. त्यामुळे त्याचा

उत्साह भंगही फार होई. आतां नारायण भारती म्हणाले ते ऐकून त्याला फार वाईट वाटले.

ललित कलांत, विशेष करून संगीतकले विषयी प्रजेच्या मनांत आवड कशी उत्पन्न करावयाची? या विषयी राजाने बराच विचार करून दुसऱ्या वर्षी नवरात्रीच्या उत्सव प्रसंगी काही वेळ आधी राजाने एक दबंडी पिटविली की वऱ्या नवरात्री उत्सवांत गाण्याच्या ज्या बैठकी होतील त्यात गायनाची सर्वांत जास्त आवड असलेल्या सर्वोत्तम श्रोत्यास एक हजार रुपये बक्षीस दिले जाईल.

आपल्या प्रधानाला संगीत कलेची तेवढी आवड नसेल असे समजून राजाने प्रधानाचा सल्ला घेतल्या शिवायच ती दबंडी पिटविली होती.

प्रधानाला दबंडीची गोष्ट त्याच्या नोकरीकडून कळली. त्यानंतर राजाला तो सेंद्रीयक गेला. म्हणाला—“महाराज, आपण सर्वोत्तम श्रोत्याला जाहीर केलेल्या बक्षिसाची गोष्ट मी आतां आतांच ऐकली. एक हजार रुपये म्हणजे तेवढी मोठी रक्कम नाही. शिवाय सहस्त्रावधी लोक गाण्याच्या बैठकीला येणार त्यांच्यातून सर्वोत्तम श्रोत्याची शिबड करणे तेवढे सोपे नाही.” असे मुका वाटले.

“किती कष्टसाध्य असले तरी हरकत नाही. या बक्षिसाच्या लोभाने आपल्या प्रजेच्या मनांत संगीताची आवड तरी उत्पन्न होईल. तेवढे ज्ञाते तरी पुरे!” राजाने आपले मत दिले.

उत्सवाचा दिवस उजाडला. या वर्षी नारायण भारती आले नाहीत, परंतु त्यांच्या नरोवरीचे अनेक गायक आले होते.

राजासमोर एक प्रसिद्ध गायकाची बैठक असल्याचे ऐकून राजवाड्याच्या कलाभवनासमोरच्या पटांगणात ओरयांची फार मोठी गर्दी जमा झाली. गायकाने गायत सुरू केल्यानंतर एकदीन मिनिटांनी हजार असलेल्या प्रत्येकाने भान डोळवायला

सुरवात केली आणि टाड्याचा वाजवून गाणे फार आकडल्याने प्रदर्शन केले.

ते वाहून राजाला प्रथम आश्चर्य व त्यानंतर अत्यंत राग आला. त्याने जाहीर केलेल्या एक हजार रुपयांच्या परितोषिकाच्या सोमाने प्रत्येकजण उत्तमधोता असल्याने नाटक करतो आहे असे त्याला वाटले. हे असत चालू राहिले तर एसायाम होईल.

राजाने शेजारीच बसलेल्या प्रधानाला त्या परिस्थितीत काम करणे उचित होईल या गोष्टीचा सल्ला विचारला. प्रधान त्याला तो प्रश्न कसा सोडवावयाचा त्याला माहीत असल्याने सांगून हजार असलेल्या सर्व श्रोत्यांना संबोधित करून म्हणाला— "महाराजांना सगळ्या उत्तम गायकांची कधी निवड करावयाची हे चांगले माहीत आहेत. उत्तम श्रोत्यांची कधी निवड करानयानी हेही चांगले माहीत आहे. म्हणून गायकांची बैठक चालू असे पर्यंत कोणी श्रोत्याने हर्षध्वनी करणे किंवा मान

बोलावणे असले काही करू नये. त्या शिवाय इतरत्र तऱ्हेने जे वागतील त्यांची डोकी उडविली जातील."

त्यानंतर गायकांच्या गाण्याला सार देण्यासाठी श्रोत्यांनी मान बोलावणे पार बंदच केले. परंतु त्या पैकी फक्त एकजण मान बोळावीत राहिला.

प्रधानाने त्याच्याकडे रागाने पहात विचारले— "जुला लुड्या मानवर राहिलला डोके नको आहे का ?"

तेव्हा तो जरासुद्धा न भितां म्हणाला— गोड संगीत ऐकत असतां तन्मय होऊन गेल्यावर मान डोलली नाही तर ती राहिली काय किंवा छोटली गेली काय एकर."

प्रधान राजाकडे वळून म्हणाला— "महाराज, या वर्षी संगीताची आवड असलेला खरा उत्तम श्रोता मिळाला आहे !"

राजाच्या नरोवर गायकाने खुब्या त्या श्रोत्याकडे पाहिलं आणि स्मित करून आपला आनंद व्यक्त केला.

वसूलव्हायचे कर्ज

गणेश सावकारीचा बंदा करीत असे.

त्याच्या एकुलत्या एका मुलाने नाव होत हरिसेठ. त्याला पंचवीसवे वर्ष लागताच त्याच्यावर सावकारीचा बंदा टाकता असा गणेशेठने विचार केला.

एके दिवशी त्याने ज्या ज्या लोकांना कर्ज दिली होती त्यांची नावे व त्यांना दिलेल्या कर्जाच्या रकमा—मुलाला दाखविल्या व कोणी किती पैसे फेडले आणि बाणखी किती येणं आहे सर्व गोष्टी सविस्तर सांगितल्या— "अरे, होय, हे बाण आपण लगेच चंद्रपूरला गेले पाहिजे."

इतक्या घाईघाईने बाबा चंद्रपूरला कां? मिळत आहेत हरिसेठला कर्जेना. त्याने तसे बलिांना विचारलेही. तेव्हा गणेशेठ म्हणाले— "बरे चंद्रपूरलाच नव्हे आपण रामपूरला बुद्धा गेले पाहिजे. आपण परत गावी येईपर्यंत आपण कां जात आहो, तेव्हा मी काय बोललो विषयी तू मध्ये काही विचार नकोस. सला राग येईल."

रोचे चंद्रपूरला पोचल्या बरोबर गणेशेठ रामजी नावाच्या एका शेतकऱ्याच्या घरी गेले. रामजीने त्यांना विचारले— "कस काय शेतजी! असे एकदम कसे काय येणं झालं ?"

"तसं काही विशेष नाही रामजी ! मी रामपूरला जात होतो, वाटेत धुकडे आली. जातच होतो तर वाटेत तुम्हांला भेटून तुमची रक्कम केव्हा किती देतो विचारून जावं, आतापर्यंत तुम्ही घर महिन्याला हप्ते मरामचे कबूल केलेली रक्कम चार हजार रुपयांची रक्कम सोडून तुमच्यावर आणखी पांच हजाराने कर्ज आहे. नाकीची रक्कम सुद्धा लवकर फेडणं बरं होईल !"

गणेशेठ म्हणाले ते ऐकून रामजी स्तब्ध म्हणाले— "शेतजी, तुमचं घर वाडलेलं आहे

त्या बरोबर तुमचं डोकं सुद्धा बंद पडत बालक्यासारखं विषतं आहे! मी आजपर्यंत कसूल केल्याप्रमाणे दर महिन्याला हजार प्रमाणे चार हजार फेडले आहेत. आता माझ्यावर उरलेले कर्ज फक्त तीन हजारच आहे. बाणखो कोणाचं कर्ज माझ्या डोक्यावर टाकायचा विचार आहे की काय?"

"बरोबर म्हणालात!" असे म्हणत घुटकी वाजवून गणूशेट पुढे म्हणाले—"अरे हो, ते दगदुला विलेले कर्ज! मी तुकून तुमच्यावरचं कर्ज म्हणाली!"

त्यानंतर बाप व मुलां रामपुरला गेले. व भीमराव तावाच्या शेतकऱ्याला भेटून म्हणाले—"भीमराव, तुम्ही आतापर्यंत फेडलेली रक्कम फक्त दोन हजार रुपयेच. बाहेर हजाराला रक्कम केल्या देणार म्हणता?"

भीमराव थोडासा भीतभीतच म्हणाला—"घेटजी, मी फेडलेली रक्कम दोन हजार नाही. तीन हजार! आता तुम्हाला मी न्याचासकट खाखरी रक्कम आहे तीन हजार पांचशे रुपये! या महिन्यात सर्व

रक्कम एकदम घायली म्हणतो आहे मी!"

लगूच गणूशेट म्हणाला—"भीमराव मी तुकून गणोजीकडून घायलाची रक्कम तुम्हाला सांगितली. तुमचा हिशोब तर तुम्ही म्हणालात तसाच आहे हो!" असे सांगून माझ्या बरोबर चरी परतले.

हरिघेटने बडिलांना विचारले—"बापल्याला कोणाकडून किती रक्कम घायली आहे हिशोमाच्या तहोत पाहिल्याशिवाय एकचुटकी माकून सांगणारे तुम्ही एकाकडून वसूल व्हायची रक्कम दुसऱ्यावर कशी काय घातलीत, आणि हा शेंकळ का केलात?"

गणूशेट हसत म्हणाला—"खरं सांगू का, त्या रक्कमकडून आणि भीमरावाकडून आपल्याला मिळायलाची रक्कम किती आहे त्याचे कर्जरोखे व हिशोब कोडे गेले तकाळे. म्हणून त्यांच्या तोंडून त्यांनी फेडलेली रक्कम आणि त्यांच्या कडून आपल्याला परत घायली रक्कम मी बदवून घेतली? म्हणून मू लवकर एका नव्या तहोत त्या रकमा लिहून ठेव."

[९]

[शिवदत्त भुमारान्या चोरवाटेने पळू लागला तेव्हा त्या वाटेच्या दुसऱ्या टोकाला नरयाणुन्या सैनिकांनी त्याला बंद केले. त्या चकमकीत शिवदत्ताचे काही अनुयायी प्राणही मुकले. परंतु शिवदत्ताने त्यांच्या सरदाराशी संवयून करून त्याला डार केले. शत्रुसैनिक धावून आऊन पळायला कोडे वाई भा, पाहू लागले पुढे...]

मंदरेव शिवदत्तला मध्येच थांबवून आम्हाला अश्विण्यासाठी जाऊन उभे म्हणाला—"शिवदत्त, गुरवातीपाहूनच राहिले असतील, परंतु नशिवाने जेव्हा नशिवाने तुम्हाला मथत केली, नाही तर या शत्रूच्या सरदाराचा बळी माझ्या तलवारीने सवं अडचणीतून निघटून बाहेर निघणे तुम्हाला शक्य झाले नवते, असे मला वाटले."

ते ऐकून शिवदत्त स्मित करून म्हणाला—"त्यात काही शंकाच नाही. यका कधी नजर चुकवून झाडीच्या आडून निघटून स्वप्नातही असे वाटले तसंही की झूच गेल्याची गोष्ट मला नंतर झळली. इतके सैनिक चोरवाटेच्या दुसऱ्या टोकाला एक जवळी झालेला घोडा बमिनीवर

"चांदोबा"

तडफटत पडला होता. एक सैनिक घोड्याच्या पायांखाली येऊन बराच चायाळ झाळा होता. मी त्याला खालून बाहेर काढवले. तो आपले शोबट्याे क्षणच सोबत होश. त्याला पाणी आणवून पाजले. समरसेनच्या संबंधी जास्त सविस्तर माहिती मला त्याच्या कटूनच मिळवणं शक्य होते.

तुम्हाला मागल्यावर शत्रुसैनिक जेव्हा थोडा झुंझीवर आला तेव्हा त्याला मी समरसेनाविषयी विचारले. "समरसेन जिवंत आहे की नाही?"

असला वैदना सहन करीत असतो त्या सैनिकांना करून घेऊन साव्याकडे पाहिले व

म्हणाला- "समरसेन चार पांच तासांपूर्वीच निकराचे मुद कंठ मरण पावले. आवां या वेदाचे राजे नरबाहन मित्र आहेत."

"समरसेन मी असे मानू का समरसेन या लढाईत दुब करतो-करतो चायाळ होऊन भारावतोच नव्हते?" मी विचारले.

"होय ते खरे आहे!" असे म्हणत असतोच त्याने शोबट्याे ह्वास येऊन डोळे बोटले.

"म्हणजे मुख्य सेनापती समरसेन आवां या जगात नाहीत तर!" या कल्पनेने माझा भीर खचल्यासारखे झाले. ते एक क्रूर सेनापती होते व त्यांना वीरगती मिळाली. "सर्वशक्तिमान परमेश्वर त्याच्या आत्म्यास शांती देवी!" मी परमेश्वरा जवळ प्रार्थना केली.

कुडलिनी देखीक्या रुपेने मी वाचलो. आता पुढे मी काम करायचे? माझ्या अनुयायांपैकी सहजान त्या चकमकीत प्राचांस मुकले होते. तेव्हा मी जास्त वेळ न घालविता आपल्या अनुयायांसह निसटून गेलो माही, तर नरबाहन पियथाचे आणखी सैनिक येण्याची शक्यता होती.

मी आपल्या सर्व अनुयायांना एकत्र करून त्यांना साव्या परिक्षितीची कल्पना

करून दिली सर्वजण मी म्हणालो त्या गोष्टीस तयार झाले. आज नाही तर पुन्हा केव्हा तरी ते बेट सोडून आम्हांला जावेक लागणार याविषयी सनधि एक मतच होते. कारण समरसेनांतर त्या वेदावर नरबाहन मित्राशी दोन हात करणारा दुसरा कोणी उरलाच नव्हता.

असा सर्व विचार करून मी आपल्या सवे मृत अनुयायांना मूठमाती दिली व आपल्या उरलेल्या अनुयायां सह जंगलाच्या दिशेने निघालो. एक सोन कोस निघून गेल्यावर आम्हांला बिल्गांची एक वस्ती दिसली, आमचे पोसाख व शस्त्रास्त्रे पाहून ते सज्ज होऊन आमच्यावर चाबून आले आणि आम्हां सर्वांना चारी बाजूने वेरा घालून उभे राहिले.

"आम्ही तुमचे शत्रू नाही. या वस्तीतील तुमचा पुतारी कोण. यथा हे प्रथम सांगा. त्याच्याशी मला थोडे बोलावचे आहे!" मी विचारले.

पांचदहा मिनिटांनी एक वृद्ध भिल्ल आमच्या जवळ आला. "कोण तुम्ही आणि हकडे येण्याचे काय कारण?" त्याने आम्हांला विचारले.

मी आपल्या अनुयायांकडे बोटाने संकेत करून म्हटले- "आम्ही तुमचे शत्रू नाही, आम्ही कोण काय हे सवडीने सविस्तर

सांगतो. तरी त्या आवां मी म्हणतो ते शांतपणे ऐकून घ्या. आम्ही सर्वे तहानेले आहो. कालपासून आम्ही काही सालेलेही नाही. तुम्ही आमच्या सर्वांच्या लाव्यापिण्याची काही व्यवस्था करू शकता काय?"

म्हाताच्या भिल्लाने मी म्हटलेले ऐकतांच इतर भिल्लांकडे पाहिले. दुसऱ्या क्षणाला एकेक बाव्या भिल्ल अनुयायांपैकी एकेकाला आपल्या बरोबर घेऊन गेला. मी त्या जंगली लोकांच्या अतिशय सत्काराला पाहून थक्क झालो. ही वृद्ध भिल्ल माझ्याकडे पाहून हसत म्हणाला- "तुम्ही माझ्या घरी आला. तुमच्या आण्या-पिण्याची सर्व व्यवस्था मी करतो."

"मी म्होत्यांच्या करोबर खाण्या घरी नेलो. कर्क्या तासत मला जेवायला पाडले." भास जेवणलाग होईना ते तो बुद्ध सादयाणी काहीच बोलला नाही, परंतु माझी दृष्टी सतत त्याच्या डोळ्यांवर होती. त्याची कडक नजर माझ्या प्रत्येक हाल चालीवर होती. तो बारीक वाचावात म्हणावा—"आम्ही भिल्ल जातीचे. हे धर्मगुरु आमचे धार वैभव आहे. आमच्या पूर्वजांनी त माझ्या पिढीच्या जोकांनी कोणत्याही राजासमोर आजपर्यंत मान टुकाविली नाही."

मी मीनवणे मान हलविली. त्या म्हाताऱ्याला जे काही सांगायला होते ते त्याने सांगितले पण मला कळले नाही.

तरी तो बोलतच होता—"देशात आज जो अर्थकार फेरबदल होत आहे त्याच्या वार्ता आमच्या कानावर नित्य येतच आहेत. तुमच्या पैकी काही जणांनी आमच्या जातीच्या तक्षणांना लोभ दाखवून आपल्या बाजूला ओढून घ्यायचा प्रयत्न तुम्हा केला आहे. भिल्लांचा सरदार या नात्याने मी ते प्रयत्न निष्फळ करीत आलो. आता मला हे सांगू की हा सैनिक पोसाख धारण करून तुम्ही आमच्या या प्रदेशात येण्याचे कारण काय?"

भिल्लांचा बुद्ध सरदार आमच्यावर संशयित नजर का ठेवत होता तेव्हा कोठे माझ्या लक्षात आले. मी विचार केला की खाला सर्व राजकीय परिस्थिती नीट समजावून सांगणे जास्त योग्य होईल.

त्यानंतर मी भिल्लांच्या सरदाराला सर्व घोष्टी नीट समजावून सांगितल्या आणि मजदीपात समसतेनाचो कधी ओढख झाली आणि त्यानंतर कुंदलिमी डीपात कसे कसे फेरबदल होत राहिले आणि शेवटी तरवाहून मिळने आमच्याशी कसा निष्वासचात केला, सविस्तर सांगितले. ते सर्व ऐकून भिल्लांचा घरदार माझ्या डोळ्यात आपली खोल नजर चालून म्हणाला—"बाबा जय असाला की या वेळावर ज्याचा अधिकार आहे त्याचे तुम्ही काय आहां?"

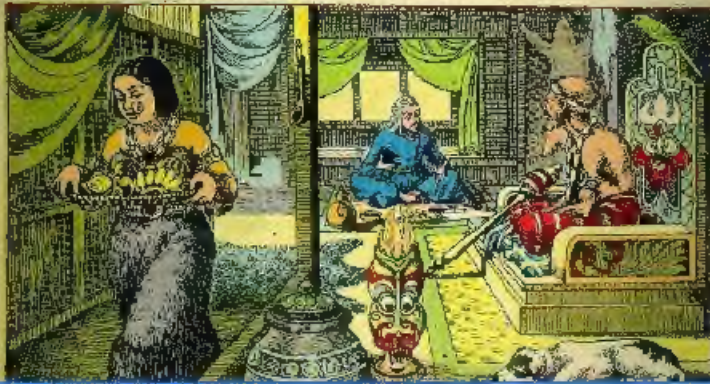
मी "हो!" म्हणालो.

बुद्ध सरदार खाली मान करून विचार केल्यावर म्हणाला—"म्हणजे तुम्ही या

जंगलात राहून संघी वाचून तरवाहूनशी गनिमी काळ्याने युद्ध करीत राहणार?"

"तो विचार आमच्या मनात मूळीच नाही!" मी लगेच उत्तरलो.

माझे उत्तर ऐकून भिल्ल सरदाराला बरे वाटले असावे. तो उठून माझ्या जवळ आला व माझे दोन्ही हात आपल्या हातात घेऊन म्हणाला—"मी प्रश्न करून तुमचे मन दुसऱ्याने असेल तर मला माफ करा. तुम्हांला हे बेट सोडून कोठे जाण्याचे असेल तर आम्ही तुम्हांला आवश्यक सर्व मत्त देऊ. मला तुम्हां सचोता एक निमंती करायलाची आहे की हा प्रदेश बिल्कुल आंत आहे. म्हणून तुम्ही कृपा करून आमच्या या हात बाता-

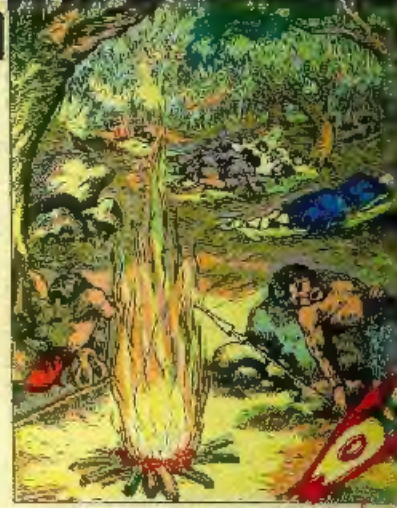

वरणात बावळ आणि सोळाची प्रयत्न करू नका. तुम्ही या जंगलात राहून चालू सरकारच्या विरुद्ध बंडाळी करून ते उलटून पाडावचा प्रयत्न केलेल्या त्या-मुळे हा जंगली प्रदेश वादळात सांगडून गटभंष्ट होईल."

मी त्या दिवशी रात्री असल्या सर्व अनुयायांना एकत्र करून त्यांना वस्तुस्थिती समजावून सांगितली. सर्वांनी ही बोष्ट मान्य केली की काही काळ तरवाहन मिश्रच्या पत्रेस न पत्रता त्या जंगलात रहायवाचे व मंकी पाहून ते नेह सोडून निघून जायचे, परंतु त्या दिवशीच रात्री एक अनपेक्षित घटना घडली.

भिल्लांच्या वस्तीच्या बाहेर झाडांखाली मी व माझी अनुयायी शोधण्याच्या तयारीत होतो. आम्ही होतो शोधून कोठल्याच अंतराने काही भिल्ले दहण घनटी जनावरापासून आमचे रक्षण करण-याच्या हेतूने मोठा जाळ करून त्याच्या चारी बाजूला तोपले. ठीक मध्यरात्रीच्या सुमारास डफांचा आवाज आणि एका प्राणी जंगलाला प्राण लागल्याचा उज्ज्वल दिसला.

आम्हांला भाषण देणारी भिल्लांची वस्ती जागी झाली. वस्तीच्या वृद्ध सरदाराने आपल्या अनुयायांना जाजा

केली की दालतखार घेऊन सर्वांनी वस्तीच्या चारी बाजूला पाहारा लावा. काही तरुणांच्या हातात मशाल देऊन वृद्ध सरदाराने डफांचा आवाज येत होता त्या भिल्लेला त्यांना पाठविले.

"ही काय भातगळ आहे?" मी वृद्ध सरदाराला विचारले.

"वृद्ध सरदार काही वेळ मान खाली करून गप्प बसून राहल्यावर गंभीर स्वरात म्हणाला—"काहीही असू शकेल, कदाचित हत्तीचा कळप वस्तीवर चालून येऊन तो सर्व उधळून लावणार असेल. किंवा कोणती तरी दुसरी घनटी जात आपल्यावर चालून येऊन आपची गुरे व इतर संपत्ती

मुट्याच्या विचारात जलेल. परंतु मला स्वतःला हे सर्व धाडपण वाटत आहे. "असे म्हणत वृद्ध सरदाराने बळीत असलेल्या जंगलाकडे बोट दाखविले.

"हा जंगल आमच्या शोधाने तरवाहन मिथने पाळनिल्ल्या लोकांचा प्रयत्न तर नाही?" वीज चमकावी तथा एक विचार बांध्या खोलां बांदून गेला.

इतक्यात चारपाच भिल्ल तरण बागही होती त्या बाजूला बाकत पळत आले. तेथे बाकल्या सरदाराच्या पादुन म्हणाले- "सरदार, आपल्या वस्तीवर सैनिकांनी हुस्का केला आहे व जाळपोळ सुरू केली आहे. त्यांच्याच पैकी काहीजण विना कारण जंगलाला जाग लावीत आहेत."

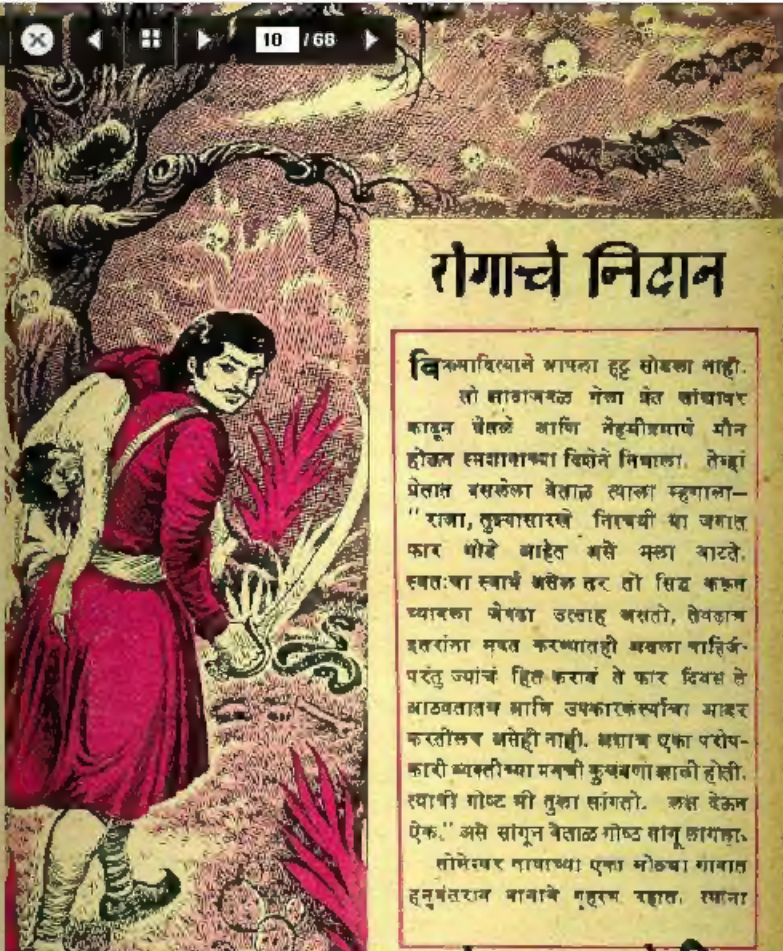
"असं पूर्वी कधी घडलं नव्हतं. त्यांना हवं तरी काय आहे?" भिल्ल सरदाराने विचारले.

इतक्यात तरवाहन मिथ्याच्या एका सैनिकाच्या मुसक्या बांधून दोन भिल्ल तरुण बागही होती तेथे आले.

"सरदार, बाका विचारा काय हे! हा सर्व जंगल तुम्हाला. हा म्हणतो की जंगलाचा हा प्रदेश त्याचा पुतारी तुम्हाला आहे." असे म्हणत दोघां तरणांनी त्यांच्या काठ्यांची टोके त्यासैनिकाच्या जंगला लावून त्याला धकलले.

भिल्ल्यांच्या सरदाराने यादयाकडे एकदा पाहिले व त्या वंदी सैनिकाच्या विचारले- "बागे अनुवाची म्हणतात ते सरे आहे का रे? मग हे खात, तुम्हा सरदार कोणो मुवाह त्याला जंगलाचा हा तुम्हा कोणो दिला, कट्टे हे तरी?"

"आमच्या सरदाराने वृद्धात तरवाहन गहाराबांना मळत केली होती. त्याबद्दल गहाराबांनी हे जंगल ह्याम म्हणून आमच्या सरदाराला दिले आहे. या जंगलात राहणारे सर्व पशुपक्षी आणि माणसांच्या वस्ती आमच्या सरदाराच्या आहेत. आमच्या सरदाराच्या आज्ञेने हा प्रदेश हाती करून घेण्यासाठी बागही येथे आलो आहे." सैनिक म्हणाला (कमल)

रोगाचे निदान

विक्राविल्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो साडाजवळ गेला वेत लांबावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मीन होऊन स्मशाकाच्या विघेने निघाला. तेथून प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला- "राजा, तुम्हासारखे निराचरी या जगात फार थोडे जाहीत जसे मला वाटते. स्वतःचा स्वार्थ असेल तर तो सिद्ध करून घ्यायला येवढा उत्साह असतो, तेवढाच इतरांना मळत करण्यातही असला पाहिजे. परंतु ज्यांचे हित करावं ते फार दिवस ते आठवतातच आणि उपकारकत्वाचा आदर करतीलच असेही नाही. अशाच एका परोपकारी व्यक्तीच्या मजची कुबंजणा साकी होती. त्याची गोष्ट मी तुम्हा सांगतो. जस देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

तोमेत्वर नावाच्या एका मोठ्या गावात हनुमंतराव नावाने गृहराज रहात. त्यांना

वारसाहक्काने फार मोठी इस्टेट मिळाली होती. त्यांना तीन मुले होती. सुवाचा रोसार होता. स्वतःच्या संसाराची जबाबदारी संभाळून वारसाची नरीज गटवून मदत करण्याची हनुमंतरावांना संकल्प राहून गेली होती.

तसे हनुमंतरावांना काम काहीच नसे. शेतीमातीची व इतर कामे पहायला गडी होते. वरातली संध्याकाची वर्सरे सर्व कामे वायको पहात असे. त्यांना तेव्हाही काही न काही तरी बाजार असल्या कारणाने बाहेरच्या ओट्यावर बसून रस्त्यावरून येणाऱ्या जाणाऱ्यांची पकडची करीत. हनुमंतरावांचे घर गावाच्या मध्य भागातच

होत. म्हणून रस्त्यावर नेहमीच बरदळ असे. ओट्यावर वारामळुकीं टाकून ते बसत आणि रस्त्यावरून जाणाऱ्या येणाऱ्यांची दोन गोष्टी बोलत्याशिवाय त्यांना पुढे जाऊ देत नसत. ज्यांना फुरसत असे ते ओट्यावर बसून बोलत. काही रस्त्यावर उभे राहूनच बोलत व काही जावा जातां उत्तर देऊन निघून जात.

एके दिवशी हनुमंतरावांनी अड्डा हाक मारली. ती कोठे तरी चाईघाईने जात होती. म्हणून हनुमंतरावांनी त्याला हाक मारली ती एकू आली नाही त्याने हनुमंतरावांकडून मागे पंचमोल स्वयं कर्जाक घेतले होते. सहा महिने लोटले होते परंतु त्याने एक स्वयाही परत केला नव्हता. कधी भेटला तर नम्रपणे नमस्कार माग करी परंतु त्या दिवशी तो हाक मारूनही एक शब्द बोलला नाही.

“मागसं कृतधनव! केलेले उपकार भवैव विसरतात.” हनुमंतराव मनातल्या मनात म्हणाले.

त्यानंतर काही वेळाने रस्त्याच्या अगशी टोकाला एक घोड्याची गाडी उभी राहिली. हनुमंतरावांना ती दिवली. गाडीतून उतरणाऱ्यांना हनुमंतरावांनी दुरूनही ओळखले. ती मंडळी म्हणजे लक्ष्मी आणि तिचा नवरा नारायण बोंब होती.

लक्ष्मी व नारायणांचे लग्न वधवून आणले ते हनुमंतरावांनीच. नारायणाच्या आईवडिलांनी हुंडा आणखी जास्त द्या असे म्हटले तेव्हा हनुमंतरावांनी मध्यस्थी करून लक्ष्मीच्या गुणांचे वर्णन करून ते स्थळ हातभंग जाऊ दिले नव्हते.

लक्ष्मी सासरी जाऊ लागली तेव्हा हनुमंतरावांकडे येऊन म्हणाली होती— “काका, तुमचे उपकार मी जन्मोजन्मी विसरणार नाही.”

रस्ता बळप घेऊन जाई त्या बळणावरच त्यांचे घर होते. नवराबायकी बोलत समोहन जाऊ लागले तेव्हा हनुमंतराव त्यांना हाक मारून म्हणाले—“काय ग, लक्ष्मी, गावातून आलात वाटतं?”

लक्ष्मीने हनुमंतरावांना पाहिले नव्हते. त्यांनी हाक मारली सीही तिचा एकू आली नव्हती. पचन्याबरोबर पुढे निघून गेली. म्हणून हनुमंतरावांना ते बोलले. “मदत केलेली माणसं विसरतात, हेच खरे!” हनुमंतराव मनात म्हणाले.

आणखी काही वेळाने रस्त्याने शाळेतले मास्तर जातांना दिसले. मास्तरांना हनुमंतरावांमुळेच त्या गावात रहायला व मास्तरकी करायला जागा मिळाली. कमरेच्या घोतरातिली मास्तर त्या घावी आले होते. हनुमंतरावांनी त्यांना आपल्या घरीच उतरवून प्रतलं होते आणि एक ल्हानशी ओटीवरची शाळा त्यांना काढून दिली होती. आतां मास्तरांचे स्वतःच

घरही मारलं होतं. खासाडी मुद्दा हनुमंत-
रावांनी धोडा हातभार लावला होता.

“बाबा हो, मास्तर थोडे, कसली गर्दी
आहे?” हनुमंतरावांनी विचारलं.

मास्तर थोडे थकले आणि “खणळवकरच
आहे नाही का? तीच गर्दी! पुन्हा केव्हातरी
येऊन भेटतो!” असे सांगून निघून गेले.

“मास्तराबरोबर काही वेळ बसून बोला-
यला कोणाला भेट नाही, प्रत्येकाला गर्दी!
मी बोलावले तर धोडा लहान थोराना
विचार नको होता का, करायला?” असं
मनात हनुमंतराव गुणगुणत असता, खाच
वाटेने जाणारे रघुशेट थांबून “नमस्कार,
हनुमंतराव!” म्हणाले.

शेजारच्या गावी दिवाळ तिघांच्यावर
रघुशेट या गावी आले होते. हनुमंतरावांनी
रथाना इव्यसहाय्य केले आणि रघुशेटचा
व्यापार सुरू झाला. थोड्या सामोरे आले
आणि हुकान छान केलु लागले.

“बस रे, रघुशेट! गावाची काय खबर-
वात?” हनुमंतरावांनी विचारले.

“बसून राहणं तुमच्यासारख्या भाग्य-
शाली माणसानाच शक्य जाई हो! काम
केल्याशिवाय शेट कस चालायचं?
दिसलात, म्हणून चवकशी केली, एवढेच!”
म्हणत रघुशेटने पाय काढला.

“याला माझे पैसे हवे आहेत. दोन
मिनिटे बसून बोलायला वेळ नाही!”
हनुमंतराव मनात म्हणाले.

अशा तऱ्हेने येणारे जाणारे त्यांना पाहूनही
निसटून जात. ती गोष्ट हनुमंतराव मनाला
फार लावून घेत आणि त्याच विचाराने ते
दिवसेदिवस खेगत चालले. नैद्याने येऊन
प्रकृती तपासून पाहिली व माही बाजार
नसल्याचे सांगितले.

बायकोने कितीही विचारलं, परंतु
हनुमंतराव असे थकल्यासारखे का झाले हे
त्यांनी छिळा सांगितलं नाही व तिलाही
कळलं नाही. तिने शेजारच्या गावी तिच्या
थोरला भाऊ नारायणराव रहात होता
त्याला कळविलं, तों चवकशीला धावला.

चावोचा

“दादा, पाहिलंस का रे, काही दिवसां-
गासून हे कसे थकल्यासारखे झाले आहेत.
बाजार काय आहे, वेचाला मुद्दा कळला
नाही.” या शब्दात हनुमंतरावांच्या बायकोने
बापल्या बाबाला मनातलं दुःख सांगून मन
थोडे हलकं करून घेतलं.

नारायणराव एक हुशार माणस होता.
त्याने मेहुण्याला अनेक प्रश्न विचारून
पाहिले. परंतु आजाराचे कारण समजलं
नाही. त्याने हनुमंतरावांनी विचारली सगळी
विचारून घेतली. हनुमंतराव रस्त्या-
लगतच्या ओट्यावर बसून राहल्यामुळेच
असे खंगत चालले असावेत असे त्याला
वाटलं.

दुसऱ्या दिवशी नारायणराव ओट्यावर
हनुमंतरावांबरोबर बसून राप्पा मारीत
बसला. हनुमंतराव रस्त्यावरून जाणाऱ्या
बंगल्यामिथली मेहुण्याला सांगून कोणा-
कोणाला त्यांनी किती व कशी कशी मदत
केली व तो आता त्यांच्याकडे लक्ष बुद्धा
देत नाही, हे खविस्तर सांगू लागले. त्या
बोष्टीचं श्वांना नार बाईट वाटत असल्याचं
ही नारायणरावांनी ओळखलं.

नारायणराव सगळे जातपणे ऐकून घेऊन
म्हणाला—“तात्या, तुम्ही म्हणालात ते सगळे
खरे आहे हो! तुमच्याकडे इतर लक्ष देत
नाहीत, याचे कारण तुम्हाला माहीत आहे

का? या जगात आजारी आढळशी मरण-
साला कोणी विचारित नाही. तुम्ही हनु-
मंतरावांनी पेशाची मदत केलीत ते पैसे तुम्ही
स्वतःच्या मेहुन्तीने मिळविलेले नव्हते.
शारसाहक्कांने ते तुम्हाला मिळाले होते.
तुम्हाला पैसाची किंमत वाटत नाही
म्हणून तुम्ही सगळी हातांनी इतरांना मदत
करता आहात, असं वाटणारे मुद्दा किथेक-
जम असतील. म्हणून थोडे काळ करावची
संलग्न करा, मला वाटतं!” नारायणराव
म्हणाला.

हनुमंतरावांना मेहुण्याचा सल्ला आव-
डला असावा. त्या दिवसापासून ते आपली
कामे इतरांवर न टाकता स्वतः करू लागले.

दररोज शंतावर जाऊ लागले. सनाळी उठल्यापासून रात्री झोपायची वेळ होई-पर्यंत कामाला मृतकले मगन.

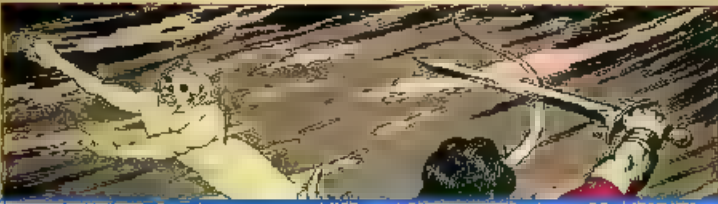
काही काळ ओटल्यावर हुनूमतरावांची तथ्यंत चांगली सुधारली गावात त्यांचा मादर बाठव असल्याबेही त्यांच्या वृण्टो स्पत्तीत आले.

शंभव गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला-
"रावा, हुनूमतरावांकडून सहाय्य घेतल्या लोकांविषयी माफ्या मनात दोनएक शंका बाहेत त्यांच्या आळशीपण विषयी त्या लोकांना एतका खिंत्कारा का वाटता? हुनूमतरावांच्या चांगुलपणाला आठवून त्यांनी त्यांचा आदर केला वसता तर त्या लोकांचा काय विषयत होत? या शंकांचा सधाधानकारक उत्तर माहीत असून तु रिक्त नाहीस तर कुळा माहोत्तच आहे, तुझ्या जोम्यांनी शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागलील.

विक्रमादित्य म्हणाला-"हुनूमतरावां-विषयी ग्रामस्थांच्या मनात सर्वदा एकच

भावना होती त्यांचा चांगुलपणा, दान-शोक्तता याविषयी त्यांच्या मनात आदर भावना होता. ती पाहून ते हुनूमतरान, त्यांना हाक मारून वाकत तेव्हा व्यक्तही करीत परंतु हुनूमतराव पांरावरच्या मादतीमादस सर्वकाळ ओटपावर वसून बसल्याबसल्या काहीतरी विचार करून मानसिक रोगान आजारी पडले अगदी रिकामटकडेवर्णान वसणाऱ्या माणसाचे मन आजारी पडल तर त्यात आश्चर्य करण्याची गरज नाही रिकाम्या मनाला मित्रमुद्रा लागू वाटतात ती गोष्ट माहीत असल्यामुळेच त्यांच्या मेहुण्याने त्याचे ओटचावरचे आसन हलविले आणि त्यांना शंतावरच्या व उत्तर कामात गुंतविले अशा तऱ्हेने हुनूमतराव स्वतःचे स्वतःवर ओडून घेतल्या मानसिक आजारातून मुक्त झाले."

अशा तऱ्हेन राजाचे मोन भंग होताच वेताळ प्रेतावंरोबरे नाहीसा झाला आणि शाडावर जाऊन पुराण कोवळू लागला. (कल्पित)

परोपदेशो पांडित्य

राम व श्यामू खेजारी खेजारी राजागारे धतकरी होते. शंतीच्या कामातच नव्हे तर इतर सनं लहान मोठ्या कामातही ते परस्परांना मदत करीत त्यांची मैत्री इतर ग्रामस्थांना एक उदाहरणच होते.

एके दिवशी अकस्मात् दोघे परस्परांना विव्या देऊ लागले आणि परस्परांच्या शेंड्या घेऊन मारामारी करू लागलेले पाहून गावकऱ्यांना आश्चर्यच नडले. संमत पहा-यला आलेल्या सर्वांनी त्या दोघांना शांत करण्यासाठी किती प्रयत्न करून पाहिले, परंतु राम व श्यामूची शिवीगाळ थांबली नाही तेथे जमलल्या गावकऱ्यांना काम करावे, सुचेना. इतक्यात लांबलचक वाडी अडलेला शांत गंभीर चेहऱ्याचा एक वृद्ध माणूस तेथे आला.

त्या वृद्ध माणसाला पाहताच राम व श्यामू शांत झाले आणि त्या म्हाताऱ्याला

त्यांनी नम्रपणे नमस्कार केला खावेळी तो वृद्धमाणूस त्यांच्याकड अर्धवट सवड्या शेंड्यांनी पहात होता. दोघांनी त्यांच्या शेंड्यांचे कारण सांगितले.

त्या वृद्ध माणसाने खुणेने दोघांना गप्प रहायला सांगितले. नंतर राम व श्यामूलाच नव्हे तर इतर लोकांना दडवून तो म्हणाला-
"माणसाने मुळात परस्परांवर सायावयेच मोठी चूक! भांडणात परस्परांनी शिवीगाळ करणे त्याहून वास्तव भयंकर चूक! भांडणाचे कारण कोणी मला सांगण्याची गरजच नाही कोणत्याही परिस्थितीत कोणी किती राग आला तरी तो प्रबंद करणे बुद्धीमानव-रक्षण होत नाही!"

त्या वृद्ध माणसाकड तोडून ते ऐकून राम व श्यामूच नव्हे तर इतर सर्व लोक आश्चर्यचकित झाले चार पांच मिनिटे तेथे स्तब्धता होती इतक्यात गर्दतून एक

तर्षण पुढे येऊन त्या वृद्ध माणसासमोर उभा राहून म्हणाला—“अहो आजोबा, माणसाला राग न देणे कधीच शक्य नाही.

तो वृद्ध सदबरो हुसला आणि आपल्या जांब दाखीवर हात फिरवीत म्हणाला—“को नाही? मी आपलीच गोष्ट सांगतो. कोणीही कधी मला राग आणू शकणार नाही. ज्ञानदेव काय, हेम किंवा दानव कोणीही!”

त्या वृद्ध माणसाची तर्पटपणे बोलण्याच्या-वर होळी बटासन पाहून एकेक जण त्या वृद्ध व्यक्तीला तसंस्कार करून तेथून निघून गेला. तो तर्षण वृद्ध व्यक्तीबद्दल येऊन म्हणाला—“आजोबा!”

“काय रे काय?” वृद्ध माणसाने स्मित करून विचारले.

“आजोबा!” तो तर्षण तेवढेच म्हणून बोलला.

“बोल बाळा, काय हवं ते बोल!” वृद्ध माणसाने थोड्या तोंडीर स्वरान विचारले

“आजोबा!” एकदम म्हणून तो तर्षण बोलला

“बोल ना, तुला काय म्हणावयाचे असेल ते!” वृद्ध माणूस नजर धोडी कूळ करून म्हणाला.

“आजोबा!” तो तर्षण थोडादेखील विचलित न होता म्हणाला

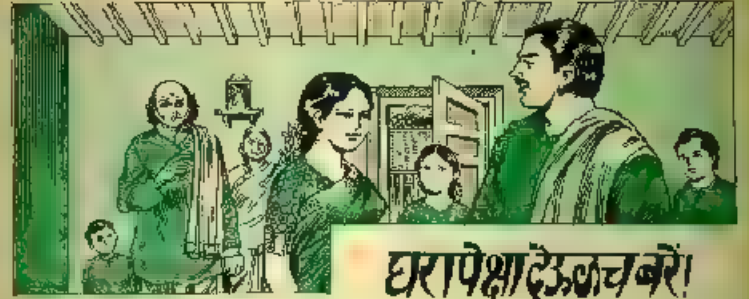
—“काय रे मुला! तुला वेदवीड तर लागले नाही!” वृद्ध माणसाने संतापून विचारले.

“आजोबा!” तर्षणाने पुन्हा श्राव स्वरात म्हटले

“वायट पोरा! मी तुम्ही चामडी ओळवीन!” असे म्हणत तो वृद्ध त्या तर्षणाला मारामार्क घाबला

तर्षण हसत म्हणाला—“कोणत्याही परिस्थितीत माणसाने राग येऊ देता कामा नये!”

वृद्ध मान झाली घालून काही एक बोलण्याशिवाय तेथून निघून गेला.

घरापेक्षा देऊळच बरे!

नारायणच्या आईबडिलांनी त्याला फार लाडात वाढविले आणि तो बघत आल्यावर त्याचे लग्न करून दिले त्याची बायको तो म्हणेल ते त्याच्या इच्छेप्रमाणे करी त्यांना तीन मुल्ये झाले. तिघेही गोरेगोमटे आणि होतकरू होते परंतु घरातकी सर्व माणस एका गोष्टीबुद्ध माणूस होती. नारायण कधी देवळात देव दर्शनाला जात नसे.

नारायण तोंडाने काही म्हणाला नाही की देव नाही! म्हणजे देवाच्या अस्तित्वा-विषयी त्याने कधी शंका व्यक्त केली नाही परंतु देवळात वर्सोनाला किंवा पुजेला तो कधी गेला नाही त्याच्या आई-वडिलांनी बुद्धां अनेकदा त्याला समजावून सांगण्याची प्रयत्न करून पाहिली ते म्हणत—“बाळ, एकाचा वेळ असेल तेव्हा देवदर्शनाला जाऊन यावे!” परंतु नारा-

यण ते या कानाने ऐकून त्या कानाने सोडून वेई मायकीने सुद्धा निर्मिरालाघा तन्हेन समजावून सांगितले, पण व्यर्थ! बुद्धांनी सुद्धा आग्रह केला, परंतु नारायणने त्यांचे ही एकल नाही. एखाद्या सणाच्या दिवशी घरातकी सर्व मंडळी देवदर्शनाला जात, पण नारायण एकटा घराची राखण करायला म्हणून सांडून घरीच राही

एकदा नारायणच्या मुलगा आजारी पडला औषधोपचार करूनही गुण पडला नाही, तेव्हा नारायणच्या बायकोने देवाला सांगडे घालून नवस केला की तो बरा झाला तर सर्व कुटुंबीय येऊन अभिषेक करतील आणि संमत अशी की त्याच दिवशी रात्री मुलाची प्रकृती सुधारू लागली. मुलगा चांगला बरा झाल्यावर नारायणच्या बायकोने नवऱ्याला, तिने केल्या नवसाची शीष्ट सांगितली

नारायणन कोरडं डसर दिल-“तुम्ही सधे देवळात जा. मी घराची राखण करायला घरी राहातो.”

त्याची आज्ञा त्याला बिनवड्या करीत रडक्या स्वरात म्हणाली-“यावेळी तूरो मास एका देव रावावेळ. मी नवस केला आहे की घरची सर्व लहानघोर मंडळी अभिषेकाला हजर राहतील.

मला ऐकतच देवळाच्या आजू-बाजूची जागा पाहूनच मीड येते. नारायण विडक्या स्वरात म्हणाला.

सर्वांनी समजावून पाहिले परंतु निव-यौग. शेवटी नारायणने वडील सुनला म्हणाल-“सुनवाई! राहू दे ती कोणाच

ऐकणार नाही परंतु अशा माणसाला देव-ळात कस आपावयाचं हे त्या देवाला सांगल कळत!”

त्यानंतर नारायणला घरी एकटा सोडून सर्व मंडळी देवळात गेली त्यानंतर थोड्या वेळान सीताराम नावाचा एक माणूस घरी एकट्या नारायणला पाहून नारायणला म्हणाला-“सर्व मंडळी कोठ गेली आहेत? तू एकटाच बसला आहेस?”

नारायणनं सर्वजण देवळात गेले अस-ल्याचे सांगितल तेव्हा सीतारामन विचा-रले-“मग तू कां नाही येसस प्राबा?” नारायण त्याचें उत्तर देणार इतक्यात सीताराम म्हणाला-“बर ते सांड! याहून एक मोठे पुण्यकार्य मी तुला सुचविता.”

असे सांगून सीताराम जमिनीवर अंघरलल्या चटईवर बसला आपल्या पिढीतून एक संघ काढून घ्याय लागला म्हणाला-“हे पुस्तक म्हणजे भगवद्गीता आहे! यात अठरा अध्याय आहेत मी पुस्तक पाहल्या शिवाय म्हणत जातो तू पुस्तकात पहात रहा” नाइलाजान नारायणन गीता उघ-डलो तो गीता म्हणजे सटीक होती, मोठ जाडपुस्तक होते त्यात सीताराम प्रत्येक इच्छेस सुस्वर आळवून आळवून म्हणत होता सीताराम असाच वाचत राहला सर पुस्तक मंथारला दोन दिवसही

पुरणार नाहीत, असे नारायणला वाटले थोड्या वेळाने सीतारामाने नारायण नुसती पंथ उलटीत असल्याचे आणि तो म्हणत असलेल्या क्लेशकांसे नारायणाचे लक्ष नसल्याचे ओळखले. तेव्हा नारायणला दटावून म्हणाला-“तुझ पुस्तकाकडे लक्षाच नाहीत दिसते आहे! तुसं लक्ष आहे की नाही हे पाहण्यासाठी मी जाणून बसून चुक केली होती तरी तू मला दाखी वृक दाखविली नाहीस.”

“मामा आज माझ डोळे दुखत आहेत. मला अक्षर चमाली दिसतही नाहीत!” नारायणने बतावणी केली

“अस्स! मग तू ने पाहिल्यानेच कां नाही सांगितलस? सला डोळ्यांच्या आजाराची चांभली माहिती आहे मी औषध घालतो” असे म्हणत सीताराम नारायणला घेऊन परसास गेलं दोनहीन विरगिराळकण झाडांचा पाला काढून तळ-हातावर बोलून त्याचा रस काढला व म्हणाला-“तू क्षणभर हळत्याडुलत्या-शिवाय एका जागवर बसून रहा मी हा रस तुझ्या डोळ्यात घालतो.”

नारायण वायरला की तो रस पिळ-ल्यान डोळे कायमच जाणार तर नाहीत! म्हणून उषड म्हणाला-“मामा, आजच सकाळी गावातल्या वेंचवुंबांनी एक औषध

माझ्या डोळ्यात घातले आहे म्हणून काणखी एक औषध घातल्याचा दुष्परिणाम तर काही होणार नाही ना? मला भीती वाटते!”

घरे वावर, मग ते तू मला आधीच कां नाही सांगितलेस? तू अगदीच विसरभोळा दिसतो आहेस की! या लहान वयात हे वर नाही विसरभोळपणा आयला माझ्या कडे एक राखबाण औषध आहे! मी काळता वुडकून ते घात!” म्हणत सीताराम आपखी एका झाडाच्या शीकर्य परसात हिटू लागला

ते पाहून नारायणाची छात्री चडचड करू लागली त्यान प्रसंग बदलण्याच्या हेतून

जावेवा

म्हटलं-“मामा, देवासनाची तुम्हाला काय वाटत ?”

“मला म्हणशील तर देवाच्या वस्ति लावर माता बूड विरवास आहे परंतु काही लोकांना वाटतं की देव फक्त देवळात असतो माझ्या मते तो सर्वज्यांनी आहे! म्हणून मी देवाची पूजा कोठेही करतो, देवळात नाही” सीताराम म्हणाला

तेव्हा नारायण वास्तू जिज्ञासापूर्वक चिचारू लागला-“मग मामा, तुम्ही देवळात कधी पाऊल टाकीत नाही का ?”
“मी घुकूनमुळा देवळात जात नाही” सीताराम म्हणाला.

तेव्हा नारायण एका दवासात बायकोने केलेल्या नवसाची गोष्ट सांगून म्हणाला-
“माका, देवळात आमची जागी सर्व मंडळी माझी वाट पहात बसली असतील! आम्ही सर्व परत येईपर्यंत तुम्ही घरात राहाऊ तर मी तुमचा आयुष्यभर व्हणी होईन!” असे सांगून सीतारामाच्या

जमराची वाट पहायलाही न बाबतां नारायण देवळाकडे पळाला

नारायण देवळात पोचला तोपर्यंत जमरा वेकाला सुरवातही झाली नव्हती. काही कारणांमुळे पुजाऱ्याला देवळात मायला जखीर झाला होता म्हणून नारायणला झालेला पाहून सर्वांना आश्चर्याबरोबर आनंदही झाला

“मी तरी काय करू? मला आजतरी घरावेसा देऊनच बरं वाटतं” अस सांगून नारायणचं घडलंलं सर्व वृत्त सांगितले

त्यानंतर मोठेसा भट्टा व व्यक्तिपूर्वक आपल्या कुटुंबियांसह नारायण अजिणेकाला बसला वरी परतल्यावर आराधनेचे बडील सीतारामाला म्हणाल-“सीताराम तू धापुढे वर सणासुदीला आयुष्याकडे येत जा. तुम्हाला देवाच्या मुलाला देवदर्शन तरी घेईल!”

सीतारामाला ते कोडं उलगडले नाही म्हणून तो आयुष्यभर होऊन नारायण व त्याच्या वडिलांकडे पहात उभा राहिला.

चहाउखोर

काही वेळ प्रत्यक्ष राज्य करीत असतां बोधिसत्वांनी मगच देवाच्या एका गावात बाघ नामे एका क्षत्रिय कुटुंबात अवतार धारण केला खंडगावातील उलगा-ढाल्यासंबंधी विचार विनिमय करण्यासाठी सुमारे पन्नास प्रमुख गावकरी दररोज वडाच्या पारावर एकत्र जमत असत वास्तविक त्या गावातील बरेचसे लोक बरे वाईटाचा विचारच करीत नसत. म्हणून ते नहमी चोरी दरोडे आणि वाटसारी करण्यातच मूषण मग्नित असत कोणी त्यांचा एकडलंन तर गावच्या पाठशाला लांच देऊन आपली सुटका करून घेत परावरची जागा तशी स्वच्छ नव्हतीच बाजारडीच जास्त होती. नहमी कचरा पावोळा प्रदूषणा वसे ते पाहून माघन स्वतःला बसण्यासाठी थोडीवी जागा घेऊन पुसून स्वच्छ केली परंतु म्या जागवर एक

गावकरी येऊन बसला म्हणून माघने आणखी थोडी जागा आपल्यापुढी साक करून घेतली. ती आधाही आणखी एकाने घळकावली

हीतां होती माघने थोडी थोडी करून सर्व पारच स्वच्छ करून टाकला. तो कोणावर रागावला नाही की विडला नाही त्यांवर त्याने त्या बागी एक मोटव-ही टाकला त्यामुळे सर्व भावकऱ्यांना तेथे बसायला सोयीचे झाले

थोडक्याच विवशाल गावातल्या सर्व गावकऱ्यांचे लक्ष भावकडे गेलं व त्यांच्या मनावर माघच्या सोजण्याची छान बसली. सर्व माघच्या मार्गदर्शनाखाली गावातली सर्व लोकोपयोगी कामे करू लागले. सर्वांनी मिळून गावातल्या प्रसवासाठी एक मोठा मांडव बांधला पिण्यासाठी थंड पाण्याची तयारीही त्यांनी केली

जातक कथा

हळूहळू गावकऱ्यांच्या मनावर माघच्या पंचमीला सिद्धावाचा पंगडा घट्ट लागला ते सर्व मिळून रस्त्यावरचे खांबेजळी वृक्ष छागळे व रस्त्यांची साफसफाई करू लागले. रस्त्याने जाणाऱ्या गाड्यांना अडवळा होऊ नये यासाठी रस्त्यावर येणाऱ्या गाड्यांच्या फोंद्या सोडून फेकून देऊ लागले. जागोजागी शेतीसाठी पाणीपुरवठा व्हावा म्हणून बांध घालून तलाव बांधू लागले. बिछळतुन वाटा जात तेथे जाण्याच्यासाठी बांध घालून ठेवू लागले. या सर्व कामात माघच त्यांचे मार्गदर्शन करी

रहा गावाचा एक पाटील होता. गावातल्या वाड्या, न्हारी, खुनी वगैरे लोका-

कडून त्याचा बायली मिळकत होती कोणी गोडीगुलावीन पैसे विले नाहीत तर त्यांना कोणत्या तरी गुन्ह्यात अडकवून त्यांच्यावर हंड लावी परंतु माघच्या ह्याही गावाचे नेतृत्व आले तेव्हापासून पाटोलबुवांची प्राप्ती कमी झाली

म्हणून गावाच्या पाटलाने राजाकडे जाऊन निवेदन केले- 'महाराज, आपल्या गावात सर्वत्र बराजक पसरले आहे. माघ जेवणाच्या एका तऱ्हाचे गावातल्या सर्व तरुणांना काही काही सांगून त्यांच्या हातात लाट्या कुऱ्हाडी, कुडळी आणि पढारी देऊन गावात गस्त घालायला सुरुवात केली आहे. जिकडे जावे तिकडे हेच लोक विसरत. गावकऱ्यांना स्वतःच्या जिव्याची बाखी धरली आहे. आपल्या कानावर ही गोष्ट घालणे आपले कर्तव्य समजून मी हे धाडस केले आहे. यावर आपली मर्जी !'

राजाने त्या गावाची परिस्थिती पाहून जरूर तर बंडखोरांना घडून आणण्यासाठी पाटलाच्या बरोबर काही सिपायांना पाठविले. सिपाई गावाच्या येथीजवळ पोचले असतील त्यावेळी त्यांना माघ आपल्या अनुयायांसह दिसला. सर्वांच्या हातात पाहारी, कावडी, कुडळी, कुऱ्हाडी विले-कोवले वगैरे दूरधारे होती

खांदोबा

शिपायांनी चक्कशी वगैरे करण्याच्या मानगडीत न पडता सदांना अटक केली आणि राजासमोर नेऊन उभे केले. राजाने प्रत्येकाच्या हातात एक न एक हत्यार पाहिले. सर्व हत्यारे शेतीच्या कामाला लागणारीच होती. तरी राजाला वाटले की या हत्यारांचा वापर हे लोक गावातल्या लोकांना दहशत बसवी म्हणून करीत असणार. पाटलाने तक्रार केली ती तरी असावी असे राजाला वाटले म्हणून राजाने काही चक्कशी वगैरे केल्याशिवायच हुकूम सोडला की 'या सर्वांना हत्तीच्या पायांखाली देऊन मृत्युदंड द्यावा'

माघ व त्याच्या सर्व अनुयायांना हत्तीच्या पायांखाली तुडविण्यासाठी उभे करण्यात आले व एका मस्तवाल हत्तीला त्यांच्या अंगावर सोडण्यात आले, परंतु तो हत्ती त्यांच्या अंगावर गेल्याच नाही काही अंतर चालून येत्यावर आगच्या जागी बसकला त्यानंतर आणखी एक हत्ती आणण्यात आला तो हत्ती माघ व त्याच्या अनुयायांना पाहून पळूनच गला

ती गोष्ट राजाला कळविण्यात आली परंतु राजाला वाटले की माघ व त्याच्या अनुयायांच्या गळ्यात किंवा हातात मेंढे नसेल तर तांबीज रंग बांधलेले असावेत

म्हणून राजाने सर्वांची धडकी घेऊन त्यांचे गंडे तांबीज वगैरे काढून टाकण्यात व त्यानंतर हत्तीला त्यांच्या अंगावर सोडण्यात सांगितले.

सर्वांची धडकी घेण्यात आली. परंतु त्यांच्या अंगावर गंडे तांबीज यांपैकी काहीच नसल्याचे कळले तेव्हा राजाने त्या सर्व तरुणांना आपल्या समोर हजर करण्यास सांगितले

राजाने माघ व त्याच्या अनुयायांना विचारले- 'हत्ती तुमच्या अंगावर धावला का भित्ती आहे? तुम्ही कोणत्या मंत्राचा जप करीत होत? तुम्हांच्या मंत्रातवाची माहिती आहे का?'

खांदोबा

माघ पुढे येऊन म्हणाला- "महाराज, आपण विचारलेले बरोबर आहे. आम्हांला एक संव चांगला माहीत आहे. त्याहून मोठा संव बघात दुसरा नाही "

"हो संव कोणता ?" राजाने विचारले. आमच्यातकी एकही व्यक्ती हिंसा करीत नाही. दुसऱ्याकडून वळजबरीने आम्ही एकही वस्तू घेत नाही. आम्ही छोटे नोकत नाही. आम्हांवर आम्ही बघा करतो दान देतो. रस्ते व तळाव बांधतो धर्म-शाळा बांधतो, विहिरी खणतो. अहिंसा व सेवा हाच आमचा संव आहे. तीन आयची शक्ती पण आहे." माघ म्हणाला.

ते उत्तर ऐकून राजा चकित झाला. तो म्हणाला- "पण मी ऐकतो की तुम्ही वाटमारी करता. अजिंठा प्रसळादुर्ग त्यांच्या कडून पैसे उकळता. हे संव कोठे आहे का ?"

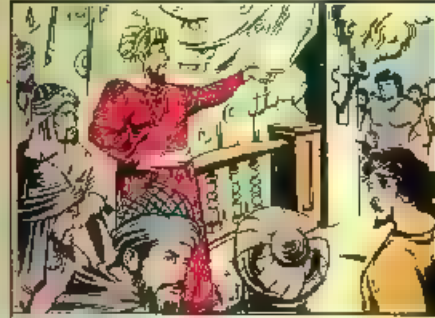
"महाराज, आपण कोणाच्या तरी तोंडी खोटी लफ्फा ऐकून विश्वास केलात व सत्या गोष्टीची चवकशी केले नाही.

म्हणून आपला जसा शीरसमज झाला " माघ म्हणाला.

'तुमच्या हातात हत्यारे पाहून आम्हांला चवकशी करण्याची बरज भासली नाही " राजा म्हणाला.

'महाराज, मा हत्यारांचा उपयोग वाटेत येणारी आडेभुडपे लोडण्यासाठी होतो तळाव खणण्यासाठी, धर्मशाळा बांधण्यासाठी इतर हत्यारांचा उपयोग होतो." माघ म्हणाला.

त्यानंतर राजाने चवकशी करविली आणि खरी परिस्थिती जाणून घेतली. शेवटी पाटलाचे लावलेला आरोप सोडा आहे त्याचा चहाबसोरपणा व कावसाळपणा उघडकीला आला. राजाने पाटलाचे जय-विलेले पैसे सरकारी सजिन्यात जमा-करविले व ही रक्कम माघला देऊन गावाची व्यवस्था पाहण्याचे कामही त्याला व त्याच्या अनुयायांना सोपविले. निवाय राजाने आपले ते शी-ही हत्ती माघला त्याच्या कामासाठी दिले.

गुलामाचे भाग्य

इ.स. ११९०-१२३६ या काळात दिल्लीवर मुघलाने अल्तमश याचे राज्य होते. एकदा एका सौंदर्याने मुघलांना शोभन घुमून आणून दाखविले. मुघलांनी तत्काशच गुलामांना विकत घेतले व उग्रपध्दान नावस्थेने गुलामांना नकार दिला.

महोदय गुलामाचे मुघलांना घेऊन आणून विचारले- "जहांगीर आपण या सुवर्णा कोणासाठी विकत घेतले ?" मुघलाने म्हणाला- "माझ्यासाठी." त्यावर उग्रपध्दान म्हणाला- "तरमग यला अल्ताच्या नावावर विकत घ्या. मुघलांनी हिमन ककल त्यालाही विचाल घेतले.

एकदा मुघलांना भेटला एक ज्यो-तिषी आला. त्याने मुघलांना हस्तरेखा पाहून भविष्य वर्णविले की त्याच्या नंतर दिल्लीच्या गादीवर एक भूषम येईल. ते ऐकून अस्तमश मुर्तलच बसित झाला नाही. म्हणाला- "होका ! आम्हाला सुसार्पकी एकही या गादीच्या लायकीचा नाही. गुलामाहून ज्यास्त हुशारही नाही की तरी कधी नाकी गुलामच होतो."

दोरा मुलतानचा त्या ज्योतिषाच्या
अश्विनावर निमग्नान मन्तनाच ०५३
त्याच्या वेश्यांच्या अलान खजवळ उडून
गेली वारण प्रमोदका तिकाच मुपुन
मुलतानाच वारण म्हणून गरीब
याचा श्रम होई म्हणून लवचक मुपुनानी
मिळून मुलतान होण वारण काण
मलाम आणु याचा गोष्टीनी कावून
त्य सः वारण कोट्याचे २२२२२

अलमगघ्या वेश्यांनी मुलतानाच्या
पाठीस लागून पुन्हा एकदा त्या ज्यो-
तिष्याला खोलपुन घेऊन मुलतानाचे
आपल्या सवे गुनामोना बोलावून
ह्याच्या वारणाचा पहिल्या ज्योतिष्याच्या
सामोसले इत्यादि मुलतानाचे ह्याने त्या
सवोच्या लूनरीया पहिल्या ज्योति-
ष्याला वारण मेल जाला

सवे मुलामावरीवर उभा अलमगघ्या
ललामगघ्याला ललामगघ्यानी तो
कोणाचा काळ न देण याची मजूर
ललामगघ्या मुलामगघ्या मजूर मजूर
तो ललामगघ्या वारणाचा ललामगघ्या
ललामगघ्या व ललामगघ्या ललामगघ्या
आटापून निघून गेले होते इतर ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या

काही वर्षे लोमली उल्लुखान आपली
जहाबदारी ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या

अलमगघ्याने आपल्या मुलामगघ्या आपली
मुलामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या

ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या
ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या ललामगघ्या

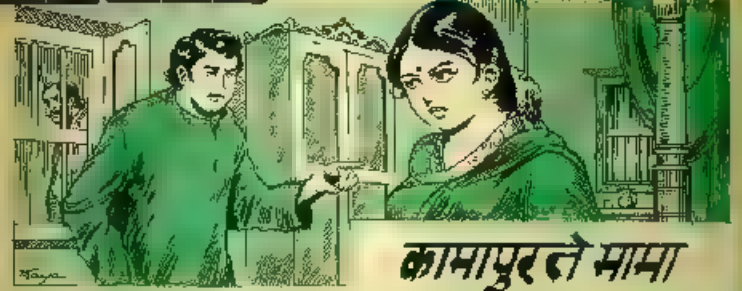

बसवत एक पोख गालक हाता प्रजा त्याचे आदेश केरा गुलामांना कर दे प्रजेकरे जणा बाळमायांचा पाळलाय करून त्यांना नायनेर देवा अगलखा सुभंदर तुंगविल धान याने बंड केले तेव्हा बसवतने त्यांच्यावर स्याही करून त्याला ठार केले

बसवतचा बोरला मुलगा मुहम्मदखान मुलतालाचा सुभंदर होता तो राज्य-च्या सरहद्दीचे पळव करीत असे व स १५७९ सुभंगिष्ठ संगोन जालीचा पुढारी चमेलखानाने जंझा स्वारी केली तेव्हा मुहम्मदखानाने त्याचा पराभव केला १८५ मध्ये बंगोज खानाने मुहता स्वारी केली त्या मुहता मुहम्मदखान मारला गेला

अपल्या बाईला मलाचा वध झाल्याने बसवतला अफार दुख झाले त्याचे दुःखत बघाव्या ८० व्या वर्षी १५८७ मध्ये बसवत मरण पावला त्याच्या जंतर पादोसाठी कंबुसरी व ईकोबाद याचे म ठरणे झाले झाले दोघांचा वध केला अजयत हेने गुलामदशाची कार-कोट संपली

कामापुरते मामा

सुजाताचे सासरे रघुनाथराव स्वभावाने थोडे उदारचर, पाषाणला कोणीही माणूस त्यांच्याकडे मदतीसाठी आला की तो रिकाम्या हाताने कधीही परतला नाही सासऱ्याचे हे ओदार्य सुजाताला मुळीच आवडत नसे तो सुधाकरला म्हणाली- "भामजी जो कोणी हात पसरील त्याला उधार देतात, हे अर्थच चाळू राहिल तर चार सहा महिन्यात दिवाळ तिघेल' 'आमचे बावा सरोवरीच गरजू बसेल त्यालाच पांच-पषवीस तपये देतात माणसात एवढी दया किवा कीद गरिबावर असलीच पाहिजे!" सुधाकरने बडिलाच्या तर्फे बकिली केली

"दयेच्या नावावर स्वतःचे कुटुंब नष्ट झालं तर त्याला भी सुत्रवणा म्हणणार नाही त्यापेक्षा मामजींचा आपला वांटा देऊन टाकायला सांगाच! मग स्वतःच्या

मिळकतीतून वांटल ते त्यांना देऊ देत' सुजाताने सांगून टाकल सुधाकरने बायकोला सर्व संभवतून सांगण्याचा प्रयत्न करून पाहिला, परंतु ती आपला हट्ट सोडोना आणि परांत नहमी क्तिडवाद चालू राहिला रघुनाथरावांच्या नजरेआड ती गोष्ट राहिली नाही काहीतरी कारणावर मुलांचे व मुलूच आडण चालू असल्याच त्यांनी ओळखल एके दिवशी त्यांनी सुधाकरला बरेलावून मांडणाच कारण विचारल सुधाकरने पडलं ते सांगितलं. रघुनाथराव रागावले नाहीत त्यांनी आपल्या दहा एकर जमिनीतली अर्धी सुत्रा करच्या नावे लिहून दिली आणि नवरा-नायको निराळी राहू लागली एका महिन्याने सुधाकरचा संकर तय्याचा एक मित्र आला आणि म्हणला-

“सुधाकर, पाहिलस, तुम वाचा तुमच्यामुळे कसे बदलून गेले आहेत ते! मला फार गंज होती, म्हणून मी त्यांच्याकडे रहाच रुपये माग्यामला गेलो होतो. मला त्यांनी साफ नकार देत सांगून टाकले की दहा काय एकही रुपया देणे शक्य नाही! त्याच बरोबर लोकांवात पाणी जाणून म्हणाले त्यांच्यात दया म्हणून जी धोडी होती ती मुलामुळे नाहीशी झाली

ते एकून सुधाकरला फार वाईट वाटले लगेच मुजाता त्याला बरत बोलावून घेऊन म्हणाली-“तुमच्या वडिलांचे इतक्या दिवसांनी बोलले उघडले! तुमचे ते मित्र तुमच्याजवळ मायलीक, त्यांना सांगून टाका

तुमच्या जवळ एक फुटकी कवची देखील नाही आपण जेणे करू कायलो तर शातात करवटो घेईल!”

“या वयात वडिलांचे बोल उघडविण्याचे सर्व श्रेय तुलाच आहे तुमच्या झुजापणाच कौतुक करावं तेवढे थोडेच आहे!” सुधाकर चेष्टेने म्हणाला. त्यानंतर संकर काही एक न बोलता निघून गेला

सुधाकराचे दिवशी मुजाताचे कडील गंगाधरराव मुलीला भेटायला आले. बोलता बोलता म्हणाले-“मुली, आपल्या कल्पनप्रमाणे तुमच्या काकट्या बहिणीचे लग्न होईलसे विसत नाही. हुंब्याला दोन हजारानी तूट पडत आहे! मी पुष्कळ प्रयत्न करून पाहिला, पण कोणी करू शकला तयार नाही.

मुजाता आपल्या घडिजोना खीर देत म्हणाली-“मी तुमच्या सांबयांकडून दोन हजार घेऊन उठां येते आईला भेटायला? बहिणीला भेटायची फार इच्छा आहे.”

त्या दिवशी रात्री मुजाता खर्च वृत्त नवऱ्याला सांगून “दोन हजार रुपयांची काहीतरी तजवीब करा” म्हणाली तेव्हा सुधाकर रागात म्हणाला- इतक्या लवकर तुम्हात हा खर्च? तूच नाही का मला शिकविलेस की पेशाजडक्याच्या नावलीत नातोपोती पहायची नसतात

तुमच्या म्हणण्याप्रमाणे बाबांपासून भांडून निराळ विहाळ केले तुमच्या वडिलांचाही दोन हजार तर सत्ता राहूच ये, दोन हजयमुढा काढून देणं, शक्य नाही.”

नवरा हुडाला पेटला असल्याने ओळखून तुमच्याच दिवशी ती माहेरी निघून गेली व वडिलांना सुरवातीपासून सर्व सांगून टाकले. व म्हणाला-“गंगाधरराव, हं! तरपच यश आहे तर! तुम्हा नवरामुढा तुमच्या सासऱ्याचाच मुलगा!”

बाप म्हणाला त्याचा खरा अर्थ न कळवामुळे मुजाता आपणयेंचकित होऊन वडिलांकडे पाहू लागली

तेव्हा गंगाधरराव म्हणाले ‘तुला राग येण्याचं कारण नाही की मी तुमच्या नवऱ्याला

काही नावे ठवली तुमं हासरे वाटे होण्या पूर्वी किती उदार होते! त्यावेळी मी त्यांच्याजवळ तुमच्या बहिणीसंबंधी बोलून म्हटलं होते की लभाच्या वेळी मला काही पेशांची गरज पडेल. तेव्हा ते म्हणाले होते-“स्वात काय हो? जेवे तेव्हा घेऊन मागून घेऊन जा, परंतु आतां.” असे म्हणत गंगाधरराव गप्प राहिले मुजाता काही तरी मुत्तल्यासारखे त्यांच्याकडे पहात त्यांना म्हणाली “बाबा, शर्मजंकितून मागितले तर चालेल ना?”

“चोरी, मी तेंच तुला सांगणार होतो! एका महिन्यापूर्वी मी तुमच्या गांवी आलो होतो तेव्हा मी पेशांची मोट काढली होती तेव्हा ते रागावून म्हणाले होते

"रूप आणि पैस, आतां माझ्याकडे नाहीत तुझ्यासारखे इतके उदार व दयाळू आणि असे कासे जखले मलाच कळत नाही काही तरी मूर्खपणा करून तुझ्याच नवऱ्याने काही म्हटलं असावं म्हणून त्यांचे हुरूप दगडात साल आहे!" गंगाधरराव म्हणाले

तेव्हां मुलांना पचवासाप करून म्हणाली - "बाबा, ही मागीच चूक होती ती बी ओकून टाकली तर माझं मन बौड हलकं होईल मला त्यावेळी असे बाटू लागलं होतं की माझाच हे औदार्य लोक थक हाराविरुद्ध आहे. मीच हट्ट करून वाटे करून व्यापला सांगितलं त्यावेळी आपलं असं नुकसान होईल असे नव्हतं वाटलं मला!

हे ऐहून गंगाधरराव संतापलं व म्हणाले-"धोरामोठ्यांनी सांगून ठेवलं आहे ते उगीच नाहीं भरपूर स्वार्थी आहे स्वतःच्या स्वार्थसिद्धीसाठी तो मातीगोती लावीत मुटूत त्याला कामापुरता सामा हवा असतो एकच ज्वनती काही लोकां-

बरोबर तर मोठ्या औदार्याने मागतो व काही जणांबरोबर कठोरपणाने असं तुला कां वाटलं? वास्तविक तुलाच जगाचा अनुभव नाही व लोकव्यवहार काय हे तुला माहीत नाही. धी व बुद्ध्या सातत्याने मिळून परस्पर सल्ला करूनच सुधारकर कडे त्याचा गिन वकर याका पाठविले होते, शंकर म्हणाला ते ऐकून तू खूब खाली होतोस, नाही का? परंतु काय न मिळाल्यामुळे तुझ्या बाहिरीच लसन हात नसल्यांचं कळण्यावर तुला वाईट वाटले तुझ्या सातत्याने जगा की माहितलं तेवढं पैसे पूर्वीच दिले आहेत निदान यापुढं तरी असा मूर्खपणा करायचा सोडून दे!"

मुलांना सोळपाळ पाणी आणून म्हणाली 'बाबा, माझ डोक असांच ठिकाणावर आलं आहे घरी गेल्याम बरोबर मी मामाजींचे पय घेऊन त्यांची माफी मागत आणि पुन्हां एकत्र रहायला त्यांचं मन बदलून घेते.'

मुली, हे कस पाहण्यासारखे बोललीस." गंगाधररावांना आनंद झाला होता.

साधना

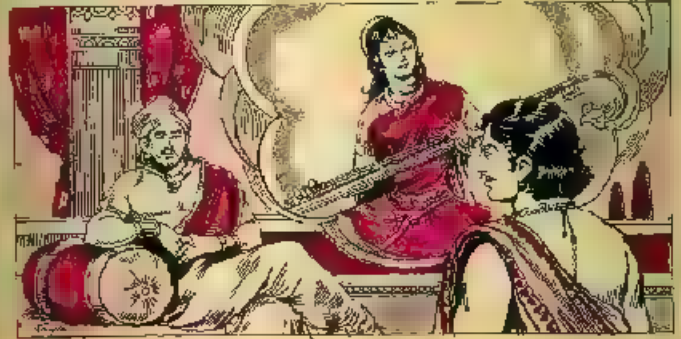
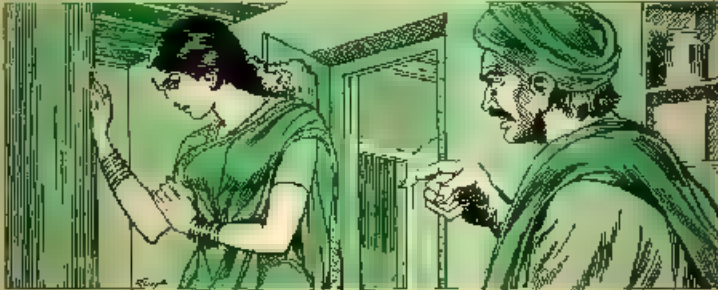
विजयनगर येथे एक जव्हरी होता. त्याला विजयपुत्र नावाचा एक मुलगा होता. मुलगा दयाळू आल्यावर जव्हरीने त्याने खान करून घ्यायचे ठरविले. त्याने गावातल्या व बाहेरच्या लोकांची चककती सुरू केली आणि तीन स्वतः निवडलीं तिन्ही मुली मलासारख्या होत्या.

विजयपुत्राने बडिलीबरोबर काढून दुसरी पाहिल्या तिची सुंदर होत्या. परंतु विजयपुत्राची मजद त्या तिघांपैकी एकीच्या बाकट्या बाहिरीवर पडली. तिचे नाव भानुमती होते भानुमती थोरल्या बडिली इतकी सुंदर नव्हती परंतु ती वीमावाचनात निपुण होती कवितारी करी व वैद्यकचिकित्सा करण्यातही तिने प्राविण्य संपादन केले होते

विजयपुत्राने भानुमतीबरोबर विवाह करण्याची इच्छा असल्याने बडिलांना मागितले जव्हरीने कविते होऊन त्याला निघारले-"मुला, भानुमती तर विद्यामत्ता पैतृकीन आहे, नाही का?"

विजयपुत्र जगभर संकोच करून बोलला नाही, बौद्धा वेळाने म्हणाला-"बाबा, तुम्हांला रंग केपार नसेल तर सांगतो, सौर्य हे माणसाला ठेवजतं प्राप्त होते त्यासाठी बुद्धिमत्ता किंवा साधना दोन्हीची गरज पडते परंतु भानुमतीने साधना करून वीमावाचन व वैद्यकशास्त्र तिच्या बेलचे आहे. ती कविते सुद्धा करते. बरा दरोबर सौम्य कमी होतं परंतु विद्या व कला मावतात'

मुलगा म्हणाला ते जव्हरीच्या पटल आणि त्याने मुलाचे खान आणुमतीशी करून दिले

माठ्यावर जायची मिडी

आपल्या रहात्या गावोच चायले स्थळ मिळाले आणि छन्न सभारत उरकला म्हणून रघूला अपार आनंद झाला. फुकटचा खर्च वाचला व लग्न उरकले त्याच्याच ऑफिसमधे काम करणारा एक माणूस होता, त्याचे सासुरवाड गावापासून बरेच दूर होते. म्हणून सणाबारी सासुरवाडी जाऊन पायला बराच खर्च होई आणि वेळही फार लागे म्हणून त्याचा चेहरा नेहमी अस-माधानी दिसे. जणुकाही कर्जाच्या ओझ्याखाली त्याची कंबर मोडली होती. त्याचे भाव गणपति होते

रघूच्या बायकोचे नाव अनुराधा. रघूने लहानसे निव्हाड भाड्याने घेतले होते त्याला कधी सासुरवाडी जावे लागले की आठ आणे गाडीभाड देऊन जाऊन येई

एकदा शेवारी गणपती व रघूची वाटेत भेट झाली गणपती रघूला म्हणाला—“मी

तुमचा शेजारी आहे मी तुमच्या घरी मऊन भेटायला हव होत पण कामाने तन पडलं, म्हणून वाटेलाच भेटलो मला तुमच्या जवळ काही पैसे सागावे लागत आहेत. मला खबर कपयांची गरज आहे !”

अण्णा, तुम्हाला भाहीतय आहे की मी नुकतंच निव्हाड मांडून संसारात पाऊल टाकले आहे. खर्च फार होतो मी इतके पैसे कोठून आणू ?” रघू म्हणाला. त्याला या शेवटीचे आश्चर्य वाटत होते की आता कोठे ओळख झाली आणि हा कर्ज कसा काय मागतो ? तसा गणपतीचा पगार रक्कसा फार जास्तच होता शिवाय तो राहतो ते त्याचे घर होते त्याला मूल-बाळही नव्हते मग या गृहस्थाला कोणाकडे कर्ज मागण्याची गरजच का भासावी ?

रघूने तसे गणपतीला विचारलेही. तेव्हा गणपती लांब निश्वास सोडून म्हणाला—

“मित्रा जर सांगू ? कोणी साहाय्याने आपल्याच भावातल्या मुलीची लग्न करू घेत नये माझी बायको मीठ मसाल्यापासून तर साखरतुपापर्यंत आपल्या माहेरी नऊन देते. तुमचा सासुरवाड बाच गावात आहे, म्हणे ! कोडे सावकच रहा !”

ते ऐकून रघूला डोक्यावर बीज पडल्या-सारखे वाटले. आजपर्यंत त्याला वाटत होते की नवाच संसार मांडला आहे म्हणून थोडा वास्तव खर्च होणार. त्याची बायको दररोज काहीतरी माहेरी पाठविते हे कधी त्याच्या लक्षातच आले नाही

तोच विचार मनस्त घोळत होता आणि रघू घरी पोचला, त्यावेळी त्याची बायको नारळाची चटणी वाटीत होती थोड्या वेळाने बायको काही कामा निमित्त पॅरसात गेली ती तशी साघून रघूने चटणीच्या वाड्यावरून जांफण काढून पाहिले, त्यात एका नारळाची चटणी नव्हती दुसऱ्या दिवशी त्याने एक सुरण आणून दिले. परंतु माजी सुरणाचा काढा होता त्या मानाने फारच थोडी होती. त्या घटकेपासून रघूच्या मतात बायको काय काय कारस्थान करते पाहिलेही शंका उत्पन्न झाली संशय पायला बायको एक कारणही तसेच झाले. त्याचा मेहुणा विवसातून दोनसिनदां येऊन बहिणीला भेटून बात असलेला आढळला. याचा शर्थ

बांधोवा

अनुराधा आपल्या माकान्या हाती मनाला बंधूले ते माहेरी पाठविते तो संशय मनात येताच बायको काय काय पाठविते हे कारीक नजर ठेवून पहायचे, असे त्याने मनाशी ठरविले बायकोची वेळ प्रसंग पाहून चांगली कान उघाडणही करायचे त्याने ठरविले

एके दिवशी रघूने बायकोला, त्याला पर-गावी जायच असल्याच सांगितले. अनुराधा संपाक करायला गेली

“जर मी निशाला ह ! तू खार आतून बंद करून च !” असे सांगून रघू मज-घराच्या बाळ्यावर बसून बसला तेथे लोणच्याच्या बरण्या ठंबलेल्या होत्या अनुराधाने विचार केला की नवरा बाहेर

निघून गेल्या असावा तिने बाहेरच्या बायला आतून कडी लावून घेतली आणि सेंपाक-घरात कामाला निघून गेली. त्या बाईत माळघाळा लावून ठेवल्या शिडीला तिचा पाय लागला व ती पडली पडतां वांचली तिने शिडीला धिब्या हासडल्या आणि शिडी काढून बाबूला ठेवून दिली

बोव्या वेळाने धारावर कोणीतरी थाप दिल्याचा आवाज आला रघुला वाटले, पेड्डणा काहीतरी घेऊन जायला आला मशावा. अनुरागाने चार उचवडले आणि म्हणाली—“तु आठून भाड्याची माडी घेऊन ये!” मंतर पुन्हा सेंपाकघरात निघून गेली चुलीवरून भाताचे भांडे उतरले पेटीतून

पैसे काढून घेतले व कसवडीला कोवून बाहेर येऊन धारावर कडी लावून कुलूप लावून घेतले आणि निघून गेली

“बरोबर! मला शंका होती ती खरी ठरली! बाकटा माळ घेतांच पैसे काढून घेऊन पसार!” असे मंतरावल्या मन्त्रात म्हणत रघू माळघावर बसल्या बसल्या दांत ओठ चावू लागला.

काही वेळाने मुण्यांनी रघूवर इवारांच केले. त्याला अगदी असह्य झाले तेव्हा त्याने माळघावरून खाली उडी मारण्याचे ठरविले. परंतु माळा फार उंचावर होता म्हणून उडी मारली तर हातपाय भोडण्याची शक्यता होती

आतां काय करायचे याच विचारात तो असतां बाहेरचा दरवाजा उघडल्याचा आवाज आला त्याला जिवात भीत आल्यासारखे झाले, परंतु भात शिरणारा कोणी चोर होता. तो नकळी किल्लीने कुलूप काढून आत शिरला. आत आल्यावर त्याने दिसा लावला आणि पैसाकडका काढे आहे, पाहू लागला

तिकडे रघू माळघावर उकिडवा बसला होता व त्याचे डोकं धाव्याला लागत असल्या कारणाने त्याची मान दुस्त होती शिवाय मुण्याही जावत होत्या त्या परिस्थितीत त्याला चोरच सहाय्य वाटला.

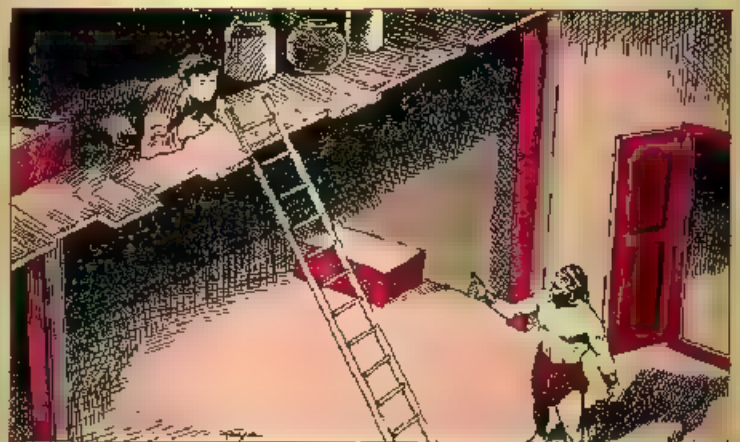
त्याने वाडस करून विचारले “अहो बाबा, पलीकडे मितीला टेंकून ठेवलेली शिडी माळघाळा लाववा का? येथे मासा नीव गुदमरून गेला आहे”

चोर दबकल्या परंतु लगेच त्याला वाटले की माळघावर बसलेली व्यक्तीपण चोरच असावी नंतर माळघाकडे पहात म्हणाला—“अरे चोरा, तुझ्यासारखे अधंमुधे चोरच आमच्यासारख्या अट्टल चोरांना मकटात ढकलतात तुला छपयला या माळघाशिवाय दुसरी जागा सांपडली नाही का? ये, उतर खाली!” असे म्हणत रघुला दस रेंत चोराने माळघाळा शिडी लावली रघू असा विचार करून खाली आला की बीच बांचला, सिर सलामत तर

पगडी पचास!” चोर जवळ येऊन त्याला समजावून सांगण्याच्या स्वराने म्हणाला—“तु आपला वाटा माणू लायलास तर तुझे हातपाय तोंडून टाकीन मी तुला माळघा-बळून उतरायला मदत केली त्यानहून दू या घरातील माल बांधायला मला मदत कर

थरें चर चाढून काढिले, परंतु चोराच्या हाती एक छदाम लागला नाही तो रागात म्हणाला—“आज कोणाचे तोंड उवाडतांच पाहिलं नकळं! या वरिष्ठ माणसाच्या घरात माडला बुद्धी शास्त्री!”

ते एकून रघू मनातल्या अनाव जळफळला, तरी त्याला एका गोष्टीचा आनंद झाला की त्याच्या जावळीने

घरातली सवें जीवबस्त उचलून बाहेर नेली होती

चोराने तरी सर्व घर पुन्हा काढून काढण्याचे ठरविले. शेवटी त्याने त्रिचार कना की बोरी करण्यासारखे काही विड्याळ नाही तर निदान साध्याविण्यालायक तरी काही सापडेल! परंतु घरात कोठही काही आण्यालायक मिळाले नाही सेवाकधरांत थोडा भात तेवढा दिसला.

"हाळ आजीविनाय हे लोक नुसता भात काय काय खातात?" असे म्हणत चोर चिडून पुन्हा बडबडला—“या घरात कुलुपाशिवाय कामाची दुसरी एकही वस्तू दिसत नाही कुलूपच घेऊन जाईन”

अगदी बरोबर! परंतु माळघावर बरण्या बाहेत कोणच्याच्या, एक जही काढून आणलीस तरी तोंडी लावणे होईल आता-बरोबर! रघूनं सुचविले

चोराला ते पटले व ती सिडीवर चढून माळघावर गेला. रघूनं तिची काढून घेतली व म्हणाला—“अरे मूर्ख! मी चोरबोर नाही, जे घराचा माळक आहे! थांब, तुला माता अंदाक करवितो!”

इतक्यात पुन्हा दारावर थाप घेऊ आली रघूनं दार उघडले. अनुराधा बापा टाकीत आत येऊन म्हणाली—“म्हणजे तुम्ही पर-गावी गेलं नव्हता का? तुम्ही कुलूप कासे काढलंत? आज जीवावरचं संकट टळलं माहीत आहे का?”

रघूला काहीच उमगल नाही अनुराधा म्हणाली—“अपण मरणावर थोड्या वेळानं कोणी संकट सांगितलं की तुम्ही ज्या गाडीतून गेलां होतां ती उलटली आणि तुम्हाला बरंच लागलं आहे! म्हणून बरेचसे रुपये संकट भाड्याची गाडी कडून निघाले गाडीवाला आणि हा खोर दांवे भागीदार आहेत हा! वाटत त्यान मला सुरु दाखवून सर्व रुपये हिसकावून घेतले. बर दाल की माझ्या माहेरची सर्व मंडळी लक्षासाठी गेली होती. नातांना भाई वाकटो बहीण माझे सर्व दागिनं घाळून नेली होती नाहीतर

तेदेखील या चोरांच्या हातात पडलं असते सुम्ही मुख्यप परत आलात! हीच आनशाची केवढी बातमी आहे!”

तेव्हा रघूला आठवल की दोनच दिवसा-पूर्वी त्याच्या सासुरसावची माणसं घराला कुलूप लावून शेनारच्या गावी गेली होती त्याच्यावर एवढे प्रेम करणाऱ्या बायकोवर निष्कारण संशय घेतल्याबद्दल रघूला बरबाताप झाला. त्याने आपल सर्व नाटक उघडपणे सांगून टाकले

तेव्हा अनुराधा स्मित करून म्हणाली—“मी चटणी करतांना ती कमी झाली आहे हे पाहून पाहाते अस पहातां पाहतां अर्धी अधिक चटणी संपून जाते पणच भाजीला फोडणी देऊन शिजत असताच अर्धीअधिक मीज खाते माझी आई मला सांगत असे, सासरी असे काय पकोट घेऊ!”

हे सर्व माळघावर असलेला चोर ऐकत होता त्याला राहवल नाही तो म्हणाला—“साई, मला लहान तहान सवयी मनावर पकडलेली असून साक्रमपिकम जा कोणच्याची तावा ठेवून सोडणे बरे असते असाच

तन्हम बायकांविषयी पुरुषांच्या मनात काही संकाकुशकां असतील तर स्पष्ट विचारून घेणे जास्त चांगले अशी नाटक केल्याने जीव ओक्यात पडण्याची शक्यता असते शिबी माळघाका चिकटून बसेल तर कोणी ही त्यावर चढून जाईल तशीच नवरा-बायको परस्परावर प्रेम व विश्वास ठेवून राहतील तर मूलं सुखी होतील”

अनुराधाने चोराला माळघावर पाहिल्या बरोबर किचकळी. रघूला चोर म्हणाला त्यात सत्याचा अंश बघाच असल्यासारखे वाटले. तो दांयकोला समजावत सांगे लाबला—“हा कोणी तरी हुशार बांधी लोक व्यवहार कुशल चोर पिततो आहे! म्हणून मू विषयाच कारण नाही!”

त्यानंतर रघूनं माळघाला टेकून शिबी उभी केली व म्हणाला—“मित्रा, मू माझं डोळे उपडलेच. मू चोर असलास तरी आमचा पाहुणा आहेस! म्हणून आभार्या पंक्तेला असून साक्रमपिकम जा कोणच्याची वरणी एक काढून आण.”

साधूचा सौदा

एका बोंबरावर काही साधूबैराग्यांचा मठ होता. त्या बाजूला एक तरुण मुलगा आहे विकामला येथे. त्याचा बाटव को बंधुगरे कदाचित् आहे येथील धुणुन तो बोंबर म्हणून येथे आणि एका तरुण साधूला त्याने जवळ जाऊन विचारले- 'साधूबूवा आहे आपले आहेत विकामला' यथावत एकदाच आहे मिळवात मग येतो का काही आहे !'

तो तरुण साधू बघावू होत, त्या बरोबर पोलाबाबदाही होता. आहे विकामला त्यालाकडे सहानुभूतीने पहाव म्हणाला- 'बवा रे, आज नकोत हं !'

तरुण बिराज होऊन बोंबरावरून घाली उतरून आला. तेव्हा त्या तरुण साधूने त्या तरुणाला टेकडीवरून हाक बाळून घर घाबला हागितले

आहे विकामला बाटव की साधूला आहे हवे काहेत बाटव ! तो धांपा टाकित टेकडीवर वळून गेला.

त्या तरुण साधूने पदिकामेसा घालून सहानुभूती व श्रेयचा वाव आपून म्हटले- 'आज घर आहे नकोतच' अशी पुढीं आम्हां कोणत्या नकोत, की आजच एवढ्यासाठी लागून उतरतो आहे की उतरा वृ विनाकारण जोवर जवळ येण्याची सक्ती करतो !

गणेश पुराण

गुहेच्या दारावर झांकण म्हणून ठंबलेला मोठा बगच बजरावानने आपल्या सोडने एखाद्या खडपासारखा उचलून बाजूला टाकला, आणि गुहेत शिरला. त्यानंतर बोटघात येळाने रत्नाभूषणांची गाठीडी आपल्या सोडने उचलून घेऊन आला. खाली ही रत्नाभूषणे सौभागिनी तयार टांगली, बंगराहार व आणि माळा तिच्या गळघात घातल्या त्यानंतर आपली सोड तिच्या गाठीवर, जाय मुलीच्या गाठीवर प्रेमाने हात फिरविले. तरी फिरविली सर्व दागित बाळून जाकी उरलेले दागिते बरी घेऊन जावला हत्तीन सौभागिनीला दुर्भागिले. सौभागिनी दागिते पाहून तयार साज्यावर हत्तीने तिला जंगलापलीकड

कल्वाणी नाराजवळ पोचविले. सौभाग्या दागित्यांनी मदलेल्या आपल्या मुनेला पाहून कलहकठी बकित झाली. नंतर स्वतःला सावरून तिने दागिते कसे मिळाले हे सौभागिनीच्या तोंडी काढून घेऊन मनातल्या मनात गुणगुणली. अम्ह ! धुणज हत्तीला कवटाक फळ इतकं आवडतं का ?' मग ती लगेच जाज्यात गेली व एक पिशवी भरून कवटे विकत घेऊन आली.

दागिते भरून आणायला कलहकठी एक पिशवी बरोबर खांद्यावर घेऊन निघाली तिच्या एका हातात कवटे भरलेली पिशवी होती जवळपास पाऊल टाकल्यावर तिचे सर्व प्रवेश चालून काढला परंतु तिला कोठही कवटाचे झाड आढळल नाही शेवटी

एका चिचेच्या माडाआली ती बसली तिन
पिशवीतून खावला एक कवठ काढजे. ते
ह्यातून वेळून ती आपला कठ सोकळा करून
घेऊन भजन म्हणू लागली

येरें हत्ती, इकडं ये,
कवठ आणिले, खाऊन घे,
आण दागिनं सोन्याचे,
पुरवि लाड, मन्मनाचे,
येरें हत्ती इकडं ये,
सुपर्णभूषण मजला दे ॥

कलहकठी वराच वेळ आळवून आळवून
गात राहिली, परंतु हत्ती आला नाही
एक भावाय ऐकू आला आकाश दुमदुमू
लागले कलहकठीला वाटले की ती हत्तीचाच

धीकार असारा. तिनं मान नर करून उभो
राहून वरवर पाहिले, एक चाच जवळ
मारीत येत होता.

आपल्या खांद्यावरची पिशवी न फावता
ती भावरून पळू लागली आणि झाली पडली
ती पडली ती गुहेसमोरच पडली नशिवाचे
आभाळ भानून आनंदानं तिनं गुहेत प्रवेश
केला गुहेत दागिन्यांचे ढीगच्या ढीग पडलेले
पाहून ती वेड्यासारखी दागिने घालीत
गेली दागिन्यांनी पिशवी भरून घेतली
ती उचकून गुहेच्या वारापर्यंत कशी बसो
आली. परंतु तिच्या दुर्दैवानं गुहेचे वार
नंद लागले होते वगोर तिला एक थंड
राक्षसीण लाज होळ करून बघी असलेली
दिसली ती हसत होती तिचे ते हसणं
भयकरच होते

ती राक्षसीण मोठ्याने ओरडली - "ए
कलहकठी, तू आपल्या सुनेला त्रास देणारी
सासू आहेस तर भी सामूला गिळकुव
करणाऱी चून आहे मी मांगले ते ऐक ॥"
असे म्हणत त्या ब्रह्मराक्षसीणीतं आपला
जन्म वृत्तांत सांगायला सुरवात केली

श्री पूर्वी एक फार सुंदर स्त्री होती
आईवडिलांनी साज नाव कलहूची ठेविले.
परंतु सासरी गेल्यावर मी आपल्या बाबाळ
पणामुळे त्या वेळी कलहदुर्दुशी म्हणून
प्रसिद्ध झाल

कलहकठी तू जितकी कूर आहेस तिउ-
कीच माझी सासू साधू स्वभावाची आहे.
कलहकठी व कलहदुर्दुशीची गोष्ट :

"मी सासरी गेल्यानंतर एका वर्षाच्या
आस भासे यजमान वर सोडून देशाटनावा
निघाले मी दागिन्यावर जीव देई सोन्या-
सारखी पिक काढणारी अंते विकून मी
सोनेवाचे दागिने करविले. माझ्या सासुने
मला नाकातल्या सुकल्यापासून कनारपट्या-
पर्यंत सर्व दागिने दिले

अशा चांगल्या साधू स्वभावाच्या सासूला
मी एक वेळ सुखाते जाऊ दिणं नाही
कामाला लावून मी तिच्याकडून वरातली
सर्व लहान मोठी कामे करवून घेऊ
लागले.

जेव्हा मी सासूसारं माझा जगा
वागण्याला कंटाळून गेले वातावि नगरी
जाऊन त्यांनी गणपतीचे वर्षीय चेतल्यावर
तेथेच आपला देह ठेवायचाही ठरविले
सासुच्या हातत एक लहानसे गाळोसं पाहून
मी ते हिंसावात घेतले, त्या घक्क्यात
माझी सासू बमिनीवर पडली आणि तिने
कायमचे डाळ मिटले

माझे सासरे सोकीक स्वभावाचे त्यांनी
ते स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिले असूनही
एक चकार सच्च काढला नाही, तरी त्या
दिवशी सध्याकाळी अत्यंत दुःखानं सतावून

ते म्हणाले-"हे पापिष्ठी! तू माझी सुन
आहेस, नाहीतर मी तुला तत्काळ बाप
दिला असता आम्ही दोघं असा विचार
करून सर्व जण सहन करोन आलो की
आमावा एकुलता एक मुलगा कधी तरी
परत येईलच आणि तू त्याच्याबरोबर
मुळाने संसार करशील आतां माझं तुझ्या-
जवळ एकच मागणं आहे की पुढे कधी
काळी माझा मुलगा परतला तर निदान
त्याला तरी सुखी ठेव" असे सांगून माझ्या
सासऱ्यानं बळकट बुःसावेगाने शेंवटचा स्वास
घेतला आणि आपल्या सासूची रक्षी बसोबर
बघुकाही सहगमनच केले. ते थोर निपटा
बान व तपस्वी पुरुष होते

त्याच वेळी तेच एक सन्ध्याला जाला तो माझ्या सामूखासन्ध्याच्या देहावर चढून रडू लागला त्या सन्ध्यावराने माझ्याकडे वीरलपणे पाहिले व म्हणाला—“तू एक बडा-राक्षसी होऊनच जन्माला यावला पाहिजे होतील” त्यानंतर त्या बूड जोडण्याचा जणवेष्टी विषी उरकून तो सन्ध्याला तेथून विचून गेला तो सन्ध्याला दुसरा विचारा कोणी नव्हता माझ्या कपावर घातून माझ्याशी जण करभारा माझा पतीच होता.” मग सन्ध्या मावली कायकथा सांगून ती राक्षसी बोळा वेळा भावली मग पुढील कथा सांगू लागली—दामिण्यांचा खोह आणि सांध भराव्या काळ्याने की भावली एक पाऊल पुढे

राखून काही बायला व छोट्यांना आश्रय मिळा की दरोड्यांसाठी राखी घेवून जोडणू बाऊ मावले माघ म्हणून दरोड्यांसार दामिण आणून जगा करील त्या जग संपलीची जालकी मिळाली माळाठी की नवी दरोड्यांसाठी माघ माळून जग मावले मरणापूर्वी बूड जन्माला देवून त्यांनी मला या मुहेतच ठरले आणि म्हणून दारावर एक मोठी बांड बाळून ठेवली

कलहकडी की माघ मुहेत हे दामिणे व येथेच पहात जगाची व तहामली पाहून खेवटी लकडून गेल. आणि त्यांना एक मज्जा राक्षसीन होऊन येथे राहते आहे. मुहेत येथेच करमाच्या हत्तीचे मला दामिणाल की तुम बोक उमडत्यावर की या पितामहीच्या कीमितातून मुक्त होईल

हत्तीने मुझ्या मुलाचा जे दामिणे दिले होते ते सर्व जगा सन्ध्याचे होते. परंतु तू जे जगावर जातले जाईल ते जगा-होण्याचे आहेत की ककली हे बरा मोठ पाहून व” बडाराक्षसीन म्हणाली

मध्यंतरी पित्तवीचे तोंड उघडले व तिच्यातून पाचविचू माहेर बळून मुहेत चालू लागले जावरला जगावर जग व विचू जालत जलजल पाहून कलहकडी किकाडी कोवून कोवू लागली बडा

राक्षसी आपल्या आकळ विकळ तोंडाने हसू लागली. म्हणाली—“तू आपल्या सुनेवर अत्याचार करणारी कलहकंडी आहेस. मी साबुसासण्यांना सुनवास देणारी कलहकुंडी आहे. आपल्या सारख्या लोभी बायकांमुळेच सर्व नारी जातीला कलंक लागला आहे. उत्तम स्वभावाच्या आपल्या सुनेबरोबर तू चांगली वागलीस तर तुझं काही वाईट होणार नाही. माहीतर या गुहेत भाड्यासारखी ब्रह्मराक्षसीण होऊन या गुहेत तुला रहावे लागेल, माता मुली पाळी आहे. कलहकंडी कान उघडे ठेवून ऐकत आहेस ना?” कलहकुंडीने विचारले.

तेव्हा कलहकंडीने आपले कान धरले. राक्षसीची त्या प्रायां पडून म्हणाली—“माझे डोळे ठिकाणावर बाळं आहे. मी सुनेबरोबर नीट वागेन. बला मुक्त करून या जंगलापलीकडे पोचती कर!”

ब्रह्मराक्षसीने कलहकंडीला जंगलापलीकडे कल्याणी नगराच्या वेशीवर पोचविले आणि तिच्या बजावून सांगितले—“ऐक! तू दिलेले वचन भंग केलेस तर तूही भाड्यासारखी ब्रह्मराक्षसीण होऊन या गुहेत पेऊन कायमची राहशील. खबरदार, बजावून ठेवते!” असे सांगून ती जाण्यासाठी अडून राहिली.

कलहकंडी घाबत घरी गेली आणि सौदामिनीसमोर गुढगे ठेवून म्हणाली—“मुली सौदामिनी! तू मला माफ कर, मुलाला व मुनेला पोषट न मनेसारखी सुखाचे रहात असलेली पाहून जे आनंद होतो, त्याच्यासमोर जगातले सर्व वैभव कुण्ट!”

सौदामिनीला वाटले की गणपतीच्या कृपेनेच सामूच्या स्वभावात हा बदल झाला. तिला अत्यंत आनंद झाला.

त्यानंतर पुढे कलहकंडी पुन्हा कलहकंडी या नावेच ओळखू जाऊ लागली.

पावनमिश्राने आपली गोष्ट पेंचवर संपवून विचारले—“मुलांनो, तो हस्ती कोण

होता बरे?” तेव्हा मुलं च नव्हेत तर मोठी माणसही उत्साहाने म्हणाली—“गणपती, बरपला वातापि गणपती!” असे म्हणत व प्रसाद घेऊन सर्व आपापल्या घरी तिघून गेली.

पावनमिश्र बररोज देवळाच्या भिंतीवर काढलेली किचा कोरलेली चित्र दाखवून त्याची आख्याने सांगत असे. अशातचनेने लावाळवृद्धांच्या सत्तांत गणपतीबरोबरची श्रद्धा व शक्ती वाढू लागली.

एके दिवशी एका संगीतप्रेमी व्यक्तीने एक भिंतीवरचे चित्र दाखविले. त्या चित्रात एक गायक तंबुरा घेऊन गाणे म्हणत होता आणि गणपती निरनिराळे हावभाव करून नृत्य करीत होता. त्या संगीतप्रेमीव्यक्तीने त्या चित्राची कथा सांगायलास विनंती केली.

पावनमिश्र कथा सांगू लागले—“वतापि बगर सर्व कलांचे आगार होते. तेथे कवी, पंडित, गायक आणि इतर कलात प्रवीण लोक रहात असत.

गजानन पंडित हा त्या नगरातला सर्वात श्रेष्ठ पंडित होता. त्याला विविध कलांची पण चांगली माहिती होती. त्याचा कंठफार जोड होता व त्यात एका तऱ्हेची धुलवून सोडण्याची शक्ती होती. तो वातापि गणपतीची स्तुती करून अनेक भक्तिगीते

लिहून म्हणे. त्याचा नातू बाल गणेश भट होऊन लाल देई.

गजानन पंडित गोड आवाजात ‘धिमि-किट धिमिकिट तांडव नृत्य करी गजानन’ नावाचे गीत निरनिराळ्या रागांत गुंफून म्हणे. तेव्हा नृत्य गणपती दंडबनुष्याच्या सातही रागात आपले रूप बदलून नाचे आणि थोता व दर्शकांना मुग्ध करी.

गणपती हुंतावजी रागात पांडव्या शुभ राजहंसासारखा मायाभालव रागात (भैरव रागात) प्रातःकाळच्या रविदिवा-सारखा भैरवी रागात, लाल कमळासारखा हिंदीळ रागात, निळ्या आकाशासारखा नीलांबरी रागात निळ्या कुबुदासारखा

सादोषा

५७

Restore

127

आनंद धैरवी रागात, पांढऱ्या कुमुदावर चकाकणाऱ्या पांशेनेच्या चांदणीसारखा दिसत होता.

तसा गजानन पंडितांना मानमरातब व सत्कार करवून घेण्याचा मार तव्हता. तरी त्यांना दरवर्षी गणेशाची सुवर्णमूर्ति देऊन त्यांचा संस्कार करण्यात येई. त्या मूर्तींनी त्यांचे सर्व घर भरून गेले होते.

देवागळे घोर पंडित व विद्वान गजानन पंडितांचा आदर करीत आणि ह्याला गुण मानून त्यांना मान देत, परंतु वातापि गणराजे काही विद्वान गजानन पंडितांचा हेवा करू लागले. त्यांचा नायक स्वरकेसरी होता. स्वरकेसरी सर्वदा आपल्या विद्वत्तेचे प्रदर्शन करण्यासाठी हावरटपणा करीत असे. तो गाऊ लागे त्या दरोबर सिंहगर्जन झाल्यासारखे किंवा वाघाने डरकाळी फोडल्यासारखे वाटे. तो गाऊ लागला की म्हदंग वाजवणारा आवकून बार्ई. परंतु गजानन पंडितांच्या मनात विद्वत्तेचे प्रदर्शन करण्याची इच्छा कधी उपजली नाही.

तो गणपतीवरच्या खेळ व भक्तीमुळेच गाई. तो तन्मय होऊन गात असे आणि गातां गातां त्याचा कंठावरून होई. अशा वेळी गजानन पंडितांची थट्टा उघडायला स्वरकेसरी व इतर पंडितांना खूप फांभ.

ते म्हणत की गजानन पंडितांला शास्त्राचे ज्ञान थोडे वेखील नाही. त्याच संगीत म्हणजे संयोगाने संगीत म्हटले जाऊ लागले आहे. असा शब्दात ते मनाचे सघाधान करून घेत. परंतु गजाननाला त्या गोष्टीची कधी फिकीर नसे. आपल्या हृदयात वसवलेल्या गणेशाच्या मूर्तीचे स्वरूप करून तन्मय होऊन तो एकांतात बसून आपल्या इष्ट देवताशी बोलेही. त्याच्या गाण्यात एक तऱ्हेची अनर्णनीय अशी अनंती होती. तिच्या मुळे शीता मंत्रमुग्ध झाल्यासारखे स्वर्गीय सुखाचा अनुभव करीत.

त्या वर्षी कोणत्याही परिस्थिती स्वर्ण मूर्त गजानन पंडितांच्या थटी पोहोचता कामा नये असा विचार करून स्वरकेसरीने एक डाव डाकला.

गंधर्व राजकुमारी

[१०]

नूरुलहुदाने याचप्रमाणे आपल्या बहिणीला एकेक करून आत बोलावून हसनला बाकविले व विचारले—“हीच का तुझी बायको?” अशा पांच जणी झाल्या. सर्वां विषयी हसनने पहिल्यासारकीच उत्तरे दिली. आतां फक्त हसनची बायको तेवढीच उरली होती. तिला वेऊन बायला नूरुलहुदाने म्हातारीला आज्ञा केली. गंधर्व राजाची सर्वात धाकटी मुलगी आत आली. तिला पाहताच हसन एकदां मोठ्याने ओरडला आणि बेशुद्ध होऊन पडला. तिने बुद्ध्या त्याला ओळखले व घोरल्या बहिणीच्या मिहासनासमोर बेशुद्ध होऊन पडली.

नूरुलहुदा आतां मात्र आपला हेवा व ईर्ष्या आवकू शकली नाही. ओरडली—“त्या माणसाला उचलून नेऊन सहारावाहेर फेंका!” अशी तिने खोरांगनांना आज्ञा

केली. त्यांनी हसनला उचलून समुद्रकिनाऱ्यावर फेंकले नूरुलहुदा तिला म्हणाली—“निलंज, बेधरम! पापिण्टी! त्या माणसाची तुझा काम घे संबंध? बाबांना कळल्याशिवाय तू त्याची बायको होऊन त्यानंतर त्याला सोडून देऊन हाकडे आलीस आणि दुसरे पाप केलेस. तू आपल्या कुळाला लाबलेला हा कलंक तुझ्या रक्ताचेच मासला जाईल.” असे म्हणत ती दासींना म्हणाली या पापिणीला एका खांबाला बांधा तिला रक्तवातू लावपयंत फोडून काढा!” नंतर तिने आपल्या बडिलांना एक पत्र लिहिले. त्यात तिने त्यांच्या मूर्तीने केलेल्या अधराभाचे सविस्तर वर्णन लिहून तिला खाव्याची शिक्षा लिहून कळवायलाही लिहिले. ते पत्र देऊन तिने बडिलांकडे एडा लूताला पाठविले.

ते पत्र बावतां गंधर्व राजाच्या डोळ्या-
उत्तरे अचरी आल्यासारखे झाले. तरी
त्या पत्राचे उत्तर लिहिले ते असे—“तुझ्या
बाकड्या बहिणीने जे पाप केले आहे
त्याला योग्य शिक्षा किंवा दंड जो द्यावा
तो द्यावा आहे. तिला मुल्यु दंड कसा
वाक्याचा हे तूच ठरव.”

हसनला बुद्ध आली तेव्हा तो समुद्र
किनार्यावर पडलेला होता. त्याला जाता
बाधा उरलीच नव्हती. तो वेड्यासारखा
उठून वाट कुठेत तिकडे चालू लागला.

तो तशा स्थितीत चालत जात असतं
त्याला एका जागी दोन मुलीं घुमारे बारा
वर्षे पयाच्या दिसल्या. त्या एका टोपीसाठी

भंडित होत्या. ती कातड्याची टोपी होती.
विचारावर काहीसरी लिहिलेले होते आणि
काहीसरी चित्रकोरलेले होते. त्याने त्या
मुलीजवळ जाऊन विचारले—“मुलीनो,
कशासाठी बांधता आहां ग?”

झापाठी त्या भंडित होत्या. एक म्हणत
होती मला मिळाली आणि दुसरी म्हणत
होती मला मिळाली. “मी तुमचं भांडण
मिळविलो. मी एक वगड कोकतो. तुमच्या
पैकी जी कोणी पळत जाऊन तो दगड
आणील त्याची ती टोपी आहे कबूल?”
त्याने त्यांना विचारले. त्या गोष्टीस दोघी
कबूल झाल्या.

हसनने एक वगड उचलला व तो जोराने
फेंकला. दोघी मुली तो आणायला धावल्या.
त्या परत येईपर्यंत हसन डोंग्याला ती टोपी
घाळून तेथेच उभा राहिला. लीकतच दोघी
मुली परत आल्या. एकीच्या हातात दगड
होता. “हा पहा, मी विकले. तू कोठे
आहेस?” ती मुलगी म्हणाली. दोघी
त्याला बोधता आहेत, हे पाहून हसनला
आश्चर्य वाटले. त्या आंधळ्या तर नाही-
तच. मग त्या अशा काय बोधता आहेत?
मी इथेच तर आहे, नाही का?” हसनला
वाटलं न तो त्यांना म्हणाला—“हा काय,
मी इथेच तर आहे!” खाबाज एकू आला
त्या विसोला मुलींनी पाहिले. परंतु त्यांना

चांदोबा

काहीच विसरलं नाही, तेव्हा त्या बाबतल्या
व रडू लागल्या. हसन त्यांचा हात धरून
म्हणाला—“अशा रडतां का?” ते ऐकून
तर त्या जास्तच धाबरल्या व पळून गेल्या.

“ओ हो, हो हो! ही संजवलेली टोपी
विसते आहे तर! ही डोंग्याला घातली
तर घालणारा अदृश्य होतो वाटतं!”
हसनला वाटलं तर मन गुप्तपणे जाऊन
आपल्या बायकोला भेटता येईल. त्याला
हसन आनंद झाला की तो नाचूच लागला.
तो लगेच यावात जायला निघाला आणि
गावात जाऊन त्या म्हातारीला बोधू
लागला. ती एका खोलीत मुसक्या बांध-
लेल्या परिस्थितीत पडलेली होती. ती

अदृश्य आहे की नाही त्याची खात्री करून
बघण्यासाठी त्याने त्या खोलीत ठेवलेल्या
बरण्यापैकी एक उचलली आणि मोठा
आवाज होईल इतक्या जोराने जमिनीवर
आपळली. म्हातारीने हकडे तिकडे पाहिलं
व कोणी विसले नाही तेव्हा मोठयानं
ओरडली—“बापरे भूत, कोण तू?”

“मी भूत नाही, मी हसन! तुला
खोडविण्यासाठी आलो आहे!” जसे म्हणत
त्याने डोंग्यावरची टोपी काढली.

“ओ हो! हसन का तू? तू किती
दुर्दैवी आहेस रे? जायची राणी तुला
जिवंत सोडल्याबद्दल पदमासाप करते आहे.

तिने तुला पकडून आधायला पायायांना
पाठविले आहे! म्हणून तू येथे ध्येय वेळ न
दवडतो पळून या कसा!” म्हातारी
म्हणाली. तिने त्याच्या बायकोला जी
शिक्षा मिळणार होती तिचे वर्णन करून
ही त्याला सांगितले.

ही टोपी पहा, ही संजवलेली टोपी
आहे. ही ठोक्याला असली की मी
कोडे ही जाऊ शकेन. मी कोणालाही
दिसणार नाही.”

ते ऐकून म्हातारीला अत्यंतद झाला.
“तर मग मला सोडव. तुझ्या बायकोला
कैद करून ठेवले आहे ती जागा दाखविते.
ती म्हणाली. हसनने तिला बंधन मुक्त

केले. टोपी डोक्याला बाळून तिचा हात बरेला. ती सुद्धा बरोबर अदृश्य झाली. ती त्याच्या एका अंधार कोठडीनवळ घेऊन गेली. त्याच खोलीत हसनच्या बायकोला बांधून ठेवले होते. आता आपला छळ होऊन आपला वध होणार या भीतीने ती विव्दलित पडली होती. आपण तिला दैन्य दिवतोच पाहून हसन स्वतःला आवक शकला नाही. त्याने डॉक्यावरची टोपी काढली आणि तिला बटु मिठी मारली. तिने नमन्याला ओढखले व ती एकदम बेशुद्ध झाली.

हसनने तिची बंधने तोडली आणि म्हातारीच्या मदतीने तिला शुद्धीवर आणायचा प्रयत्न सुरू केला. तिने हळू हळू डोळे उघडले व म्हणाली—“तु आकाशातून उतरलास, की जमिनीतून वर आलास, मला माहीत नाही. मला माझा भोग भोगायला सोडून देऊन तू लीकर निघून जा बघून! प्रारब्ध असेल त्यातून कोणी सुटतो का? माझी थकक यासाठी नव करणार आहे. ते तुला पाहण्यासार नाही!”

“अज वेढे, तुला मी बगदादला घेऊन जायला आलो आहे!” हसन म्हणाला.

तिचा विस्वासच बसेला. “आ वेढे पणतही तुला घादसीपणा सुटला नाही!” ती म्हणाली.

“तुला आणि या म्हातारीला या घरात सोडून मी जाणार नाही. ही टोपी पहा!” असे सांगून त्या मंत्रवलेल्या टोपीतली मंत्र शक्ती त्याने तिला दाखविली. हसनची बायको आनंदातिरेकाने व नवचरणापासने विव्दल होऊन रडत म्हणाली—“तुझ्या या सधे कष्टांचे मूळ कारण मी बगदाद सोडून निघाले हेच सार आहे. मी जी चूक केली ती माझी मलाच माहीत आहे. म्हणून मला आता दोष देऊ नकोस मी आधली चूक कबूल करते.”

“माही, तुझी चूक नव्हतीच. मी तुला एकटीला सोडून बगदादहून निघालो ही

माझीच चूक. आता असली चूक माझ्या हातून कधी घडणार नाही.” हसन म्हणाला.

त्याने ती टोपी मातली व एका हाताने बायकोला व दुसऱ्या हाताने त्या म्हातारीला धरल्याबरोबर तिचेही अदृश्य झाली. अशा तऱ्हेने ती तिचं कोणाच्याही नजरेस पडल्या शिवाय राजधानीच्या बाहेर पडून हसनच्या बायकोने आपल्या मुलीला जेवढे लपवून ठेवले होते त्या आर्गा आली. नासिर व मरसूर दोघांचा पाहतांच हसनचं हृदय उचंबळून गेलं.

म्हातारीने दोघां मुलींना आपल्या खांद्यावर उचकून घेतले. नंतर हसनची बायको पंखवाले पक्ष्यांचे पोशाक चोळून घेऊन आली. तिचा मोठ्यांनी ते पोशाक घारच केले आणि तिचं त्या भयंकर घेदावळन कायमची निघून गेली.

ती सर्व एकत्र बगदाद शहरातल्या हसनच्या घराच्या बाब्यावर उतरली. तेथून तिचा उत्तरून सर्व हसनची आई होती

तिचे आजी. ती एकतर फार म्हातारीच होती. त्यात रडूनरडून तिचे डोळे दुखू लागले होते. तिला त्यामुळे कधी दिसत होते. बिचारी ती म्हातारी अगदी शेवटच्या दशका घेऊन पोचली होती. हसनने तिच्या खोलीच्या दाराची कडी बाजविली व म्हणाला—“अम्मा! दार बघ, गोड बातमी आणली आहे!” मुलाचा आवाज ऐकून त्या कष्ट दशेतही ती उभी सात्त्यासारखी उठली व तिने दार उघडले. तिने प्रथम मुलीला, नंतर मुनेला आणि नातींना व शेवटी म्हातारीला पाहून आनंदातिकाने ती बेशुद्ध होऊन पडली.

हसनने आपल्या आईचा सर्व औषधोपचार केला व तिला शुद्धीवर आणले. त्याच्या बायकोने, तिने केलेल्या चुकीबद्दल माफी मागितली. हसनने त्याच्यावर आलेल्या सर्व प्रसंगांचे वर्णन करून सांगितले. त्यानंतर सुखाने त्यांचे सर्वांचे दिवस जाऊ लागले.

(संपूर्ण)

